

Hereeniging

<https://hdl.handle.net/1874/222158>

man.

ny.

n

mm 3475

**Societas Studiosorum Reformatorum
afdeling Utrecht**

**Geschenk
uit de nalatenschap
van
Prof. Dr. F. C. GERRETSON
1884 - 1958
1930 - 1958 Erelid der vereniging**

PL 13

652130A
111

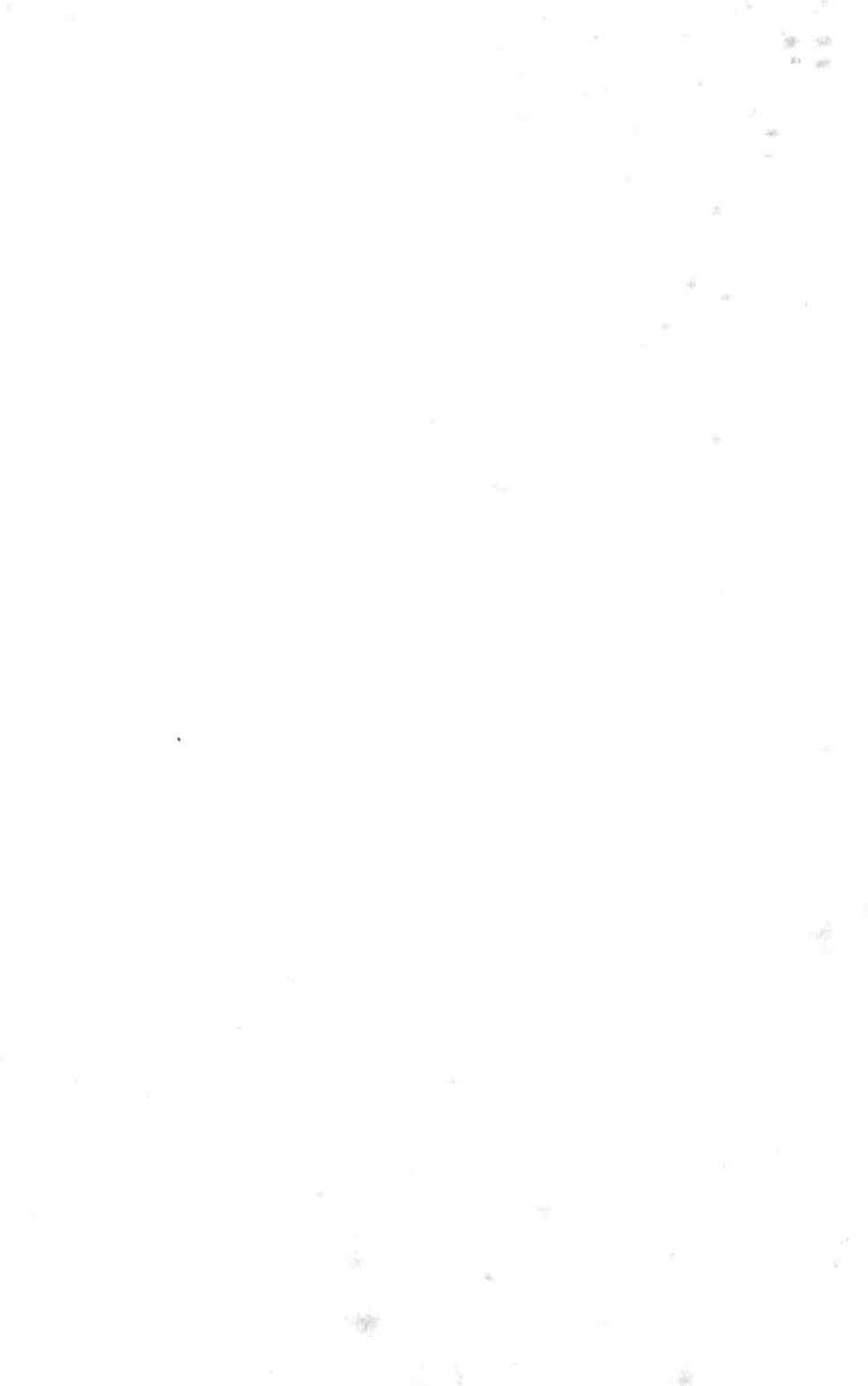
HEREENIGING

DOOR

Jhr. Mr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN

'S-GRAVENHAGE — D. A. DAAMEN
1916

HEREENIGING

DOOR

Jhr. Mr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN.

De Standaard van 24 Juni j.l. schrijft onder het opschrift „Hereeniging”:

„Na een uitstekend geslaagde samenwerking gelijk ditmaal bij de Staten-stembus mocht plaats grijpen, duikt telkens weer de vraag op, of de breuk van 1894 niet weer te helen ware.”

Geen vraag kon mij, die den eersten stoot tot die breuk gegeven heeft, meer uit het hart gegrepen zijn dan deze. Maar zij kan slechts dan behoorlijk worden beantwoord, en die beantwoording kan slechts dan tot bevrediging leiden, indien de ware oorzaak dier breuk wordt weggenomen. Aan de genezing der ziekte behoort een juiste diagnose vooraf te gaan.

De oorzaak nu der scheuring is niet geweest eene persoonlijke quaestie — wien het leiderschap toekwam, iets wat voor mij nooit een oogenblik twijfelachtig geweest is — maar eene quaestie van staatkundigen aard, die niet den leider maar de leiding eener partij betreft; deze n.l.: welke is de verhouding tusschen de kiezers en de gekozenen?

Het is hoofdzakelijk deze vraag, die ik in de volgende bladzijden wensch te behandelen, niet uit theoretisch oogpunt, maar aan de hand van feitelijke gegevens. Ik doe dat thans, niet-tegenstaande er zooveel andere arbeid ook voor mij ligt opgestapeld, omdat, tengevolge van den aanval van Dr. KUYPER op zijne partijgenooten in de bekende Starrentritsen, de reorganisatie

der antirevolutionaire partij aan de orde is gesteld. Het is geenszins mijn voornemen mij in dien strijd zelven, waarmee ik niets heb te maken, te mengen, en evenmin den persoon des leiders als zoodanig te bespreken, iets wat ik trouwens steeds zooveel mogelijk vermeden heb, daar ik over personen en hun karakter niet heb te oordeelen. Ik wensch slechts duidelijk te maken dat de opvatting van het leiderschap eener partij, zooals die sinds 1894 bij Dr. KUYPER bestaat, steeds moet leiden tot de moeilijkheden, die zich aan de zijde van rechts, doch alleen in de antirevolutionaire groep zoolang en voor zooverre deze zich gesteld heeft onder zijne leiding, hebben voorgedaan. Het betreft dus niet eene persoonlijke quaestie, maar een verschil van inzicht omtrent een staatkundig vraagstuk.

Daar de antirevolutionaire of christelijk-historische partij haar oorsprong neemt bij Mr. GROEN VAN PRINSTERER, waarop, hoe ook onderling gescheiden, de protestantsche groepen van rechts zich voortdurend beroepen, ligt het voor de hand dat ik even den toestand in het geheugen roep, die, wat betreft de verhouding tusschen kiezers en gekozenen, tijdens het leven van dien leider bestaan heeft.

In GROENS tijd was die band uitermate zwak. De gekozenen achtten zich tegenover de kiezers volkomen zelfstandig. Dit ging zelfs zoover, dat zij vóór de verkiezing nauwelijks hun voorgelegde vragen wilden beantwoorden, en dat adhaesie aan een program hun eene staatsrechtelijk-onverdedigbare handeling toescheen. Hoewel tegenwoordig wel niemand meer zulk eene opvatting huldigt, en het dus volstrekt onnoodig is ook thans nog de kiezers voor zoodanige „vertrauensmänner” te waarschuwen, schijnt mij toch die opvatting *voor dien tijd* volkomen verklaarbaar en juist, en heeft die niets te maken met „conservatisme”, in welken zin ook genomen.

Immers leefden wij tot 1889 onder eene Grondwet die principieel een zeer aanzienlijk deel der bevolking van de samenstelling der Staten-Generaal uitsloot. Slechts een groep van ruim 100.000 mannen namen deel aan de samenstelling van dat college. Het spreekt van zelf dat de rest van het volk evengoed als de

kiezers door de Staten-Generaal worden vertegenwoordigd; maar dan konden de leden van dat lichaam niet als min of meer „gemachtigden” optreden, maar wel als verdedigers van de rechten en belangen van *heel* het Nederlandsche volk. Alzoo moesten die gekozenen dan ook geheel vrij staan tegenover hunne kiezers; zij vervulden eenigermate de functie van onpartijdige rechters. In haar wezen toch is wetgeving voor 't grootste deel rechtspraak, n.l. het stellen van den regel die zooveel mogelijk aan het „gelijk recht voor allen” heeft te voldoen.

Deze opvatting van volksvertegenwoordiging — ook door mij verdedigd in „Gezag en Vrijheid”, een werkje dat in 1875 verscheen en de instemming wegdroeg van GROEN, van Dr. KUYPER en van al de toenmalige antirevolutionairen — sloot elke bindende afspraak met de kiezers in beginsel uit; eerlijkheid gebod de grootst mogelijke zelfstandigheid en individueele vrijheid der leden. In geen officieel stuk werd destijds ooit van „partijen” melding gemaakt; hoewel zij feitelijk natuurlijk aanwezig waren. Zelfs bij behandeling van eenig districtsbelang behoorde het door het district gekozen lid zich onpartijdig te gedragen; alleen bij aftreding was verantwoording noodig, ten einde de kiezers te laten uitmaken of zij nog vertrouwen konden stellen in hun afgevaardigde.

Wel waren er „leiders”, maar in de Kamer meer dan daar buiten; en die leiders — ik herinner aan THORBECKE vooral — hadden geen anderen invloed dan die als van zelf aan den uitstekendste of geschiktste van de groep toekomt. Van eene formeele opdracht van het leiderschap door de kiezers was geen sprake.

Deze toestand, waarin het partijleven zoo uitermate zwak was, was niet erg hinderlijk in het tijdperk dat onmiddellijk op 1848 volgde, omdat in dat tijdperk veel meer de staatsinstellingen zelve, alsmede de verhouding tusschen Kroon en Staten-Generaal in het debat kwamen, voorts de verhouding tusschen Nederland en de Koloniën, dan de sociale questiën, waarin het volk in zijn breede lagen het meeste belang stelt, maar die destijds nog op den achtergrond bleven.

Er was evenwel eene groote quaestie waarvan dit niet kan worden gezegd, n.l. de schoolquaestie, en het was juist met het

oog daarop dat de liberale en conservatieve partijen zich meerendeels tegen een zóódanige uitbreiding van het kiesrecht en indeeling der kiesdistricten verzetten, dat „het geloovige deel des volks achter de kiezers” meer invloed kon krijgen dan tot dusver. GROEN was de man die het voor dat volk opnam en deswegens dan ook soms van Dantonisme beschuldigd is geworden! Hij trachtte eene partij te vormen onder die kiezers, maar van organisatie was nog geen sprake. Alleen trachtte hij telkens door het stellen van Shibbôleth's bijeen te brengen wat, terwille van de Christelijke school, bijeen hoorde. *Onder de kiezers* evenwel was zijn aanhang zeer gering, weshalve hij spottenderwijze „de Veldheer zonder leger” werd genoemd; een titel waarvan ik mij niet herinner dat GROEN zich dien ooit zelven heeft gegeven. Ternaauwernood bezigde hij den term van „leider”. Maar ook daarmee werd nooit een hem opgedragen, of een anderen meer of min bindend gezag bedoeld. Ongetwijfeld heeft hij vaak er bitter over geklaagd, dat zij die met zijne ondersteuning gekozen werden toch zijne adviezen niet volgden; dat zal ieder doen die zich zelven bewust is veel meer doorzicht te bezitten dan degenen die het meenen beter te weten, en als Christen heeft hij zich daarover ook zeer dikwijls moeten bedroeven; immers ging het om het Evangelie zelf dat hij lief had. Maar het is toch miskennis van den feitelijken toestand als men dien Kamerleden „ontrouw” verwijt. Zij deden als eerlijke mannen hun plicht; vaak begrepen zij den heer GROEN niet; soms ook stonden zij, zooals ELOUT VAN SOETERWOUDE e. a., tegenover hun partijgenoot; b.v. in de quaestie over afstemming der begrootingen om redenen daar buiten gelegen. De toenmalige antirevolutionairen stonden als menschen, als mannen van karakter veel te hoog, om hen, gelijk de schrijver der Starrentritsen voortdurend doet, van „fopperij”, van „trouwbreuk” en wat dies meer zij te beschuldigen.

GROEN was uit zijn aard eer conservatief — in den gebruikelijken zin van dat woord — dan radicaal, en het ligt voor de hand dat menige conservatieve liberaal bij de stembus den steun ook van GROEN's aanhangers zocht, zonder zich nochtans onder zijne leiding te stellen. Al spoedig bleek dan dat innerlijke overeenstemming niet bestond. Om dit te voorkomen heeft GROEN

eindelijk zóó scherpe vragen vóór de verkiezingen gesteld, dat slechts wie waarlijk voor de wezenlijke vrijheid der Christelijke school was, bevredigend daarop kon antwoorden. Die vragen dienden niet om bedrog tegen te gaan of om eenige bijzondere macht over den gekozene te krijgen, maar om over en weer te praeciseeren wat de quaestie was waar het om ging. Ik zelf herinner mij, hoe ik, lang voordat ik op politiek terrein optrad, meer dan eens door conservatieven, met hunne vage beginsel-programma's, werd aangezocht om tot hunne partij toe te treden, en hoe ik telkens elk verder aanzoek afsneed door hen vlak voor het Groeniaansche shibbôleth te plaatsen. Maar dat er een program of een shibbôleth noodig was, ten einde het „foppen” der kiezers door de gekozenen te beletten is, geloof ik, door niemand aangetoond. En evenmin dat met het oog dáárop de geheele organisatie van Dr. KUYPER in het leven is geroepen. Er was geen *band* noodig, maar *klaarheid*, en die werd gemist zoolang de candidaat weigerde zich duidelijk uit te laten zelfs over datgene wat voor den kiezer hoofdzaak was. Dat was een belachelijke overdrijving van de grondwettelijke bepaling. Maar met de vrijheid en den plicht van het Kamerlid om over elke quaestie naar eigen overtuiging te stemmen had dit niets uit te staan.

Herhaaldelijk is door Dr. KUYPER beweerd dat het aanleggen van den *zedelijken* band „in goed constitutioneelen zin zelfs zoo ver ging, dat een Kamerlid, die tijdens zijn vierjarige zitting van opinie veranderde, steeds geacht wordt tot nederlegging van zijn mandaat gehouden te zijn”, maar de hoogleeraar FABIUS heeft afdoende bewezen dat het tegendeel het geval is.¹⁾ Indien een Kamerlid, om den indruk te ontgaan alsof hij zich aan kiezersmisleiding had schuldig gemaakt, wegens verandering van opinie wil aftreden, dan zou hij m. i. naar ons staatsrecht dit eerst *na* het uitbrengen van zijn stem behooren te doen. Zijn plicht is, altijd te stemmen naar eigen overtuiging.

Wel is waar heeft *De Standaard* van 1 April jl., zonder uitdrukkelijk haar dwaling te erkennen en die terug te roepen, geschreven, dat volgens GROEN de stem van den gekozene vrij bleef, en zeer

¹⁾ O.a. in *Studiën en Schetsen*, Dec. 1915, bl. 282.

wel was het denkbaar, dat gewijzigde toestanden zelfs een wijziging van zijn overtuiging vorderden. Maar ik heb in GROEN's geschriften nergens gevonden dat alleen „bij gewijzigde toestanden” wijziging van overtuiging geoorloofd was. Voorts verklaart de redacteur zelf „van het aanleggen van een band kan en mocht geen sprake zijn. Bleek dan later dat de gekozene, zonder gegronde reden, geheel in strijd met zijn stembusverklaringen was opgetreden, dan zou dit op zich zelf reeds reden te over zijn, om hem straks, bij nieuwe keuze, zelfs geen plaats meer op de kandidatenlijst te gunnen.” Dit is volkomen correct. Maar reeds in hetzelfde nummer komt de oude zienswijze weer boven. Daar komt een artikel van *De Bedumer* ter sprake, waarin geklaagd wordt over de houding van rechts bij de bakkerswet, het eedsvraagstuk enz. Het blad wil, dat de zaken „voor het voetlicht en ter Deputatenvergadering komen, om als besluit der partij bindende kracht voor ieder antirevolutionair te hebben”. *De Standaard* komt daar niet tegen op; integendeel. „Het komt haar voor dat dit de normale regel zal moeten zijn.” Ook dreigt hieruit h. i. allerminst gevaar, mits *statutair*¹⁾ maar vast sta, dat gerezen geschillen een geregelde oplossing tegemoet gaan, en men hierin één van zin is, dat men, kwam er zulk een oplossing, van verder verschil afziet . . . 't Spreekt van zelf, dat men . . . liefst telken jare een *beslissing*¹⁾ mogelijk zal moeten maken.”

Het is begrijpelijk, dat op den duur het Nederlandsche volk geen genoegen zou nemen met een college dat wel is waar „het geheele Nederlandsche volk vertegenwoordigt”, maar dan toch maar door een klein aantal mannen werd saamgesteld; vooral toen en de Schoolquaestie en ook tal van andere vraagstukken van socialen aard zich op den voorgrond drongen, en dat dus ook, en zelfs in de eerste plaats, van antirevolutionaire zijde op uitbreiding van kiesrecht werd aangedrongen. GROEN ging daarbij slechts schoorvoetend mee. Maar de actie ontstond vooral na zijn heengaan. Ik zelf behoorde tot die fractie onder de antirevolutionairen die op dit punt *het verst* ging, op grond dat de beperkingen van

¹⁾ Ik cursiveer.

het bestaande kiesrecht mij willekeurig toeschenden, zooals kan blijken uit de menigvuldige Kamerredevoeringen, destijds, o.a. bij de Grondwetherziening in 1886 door mij gehouden, en uit mijne geschriften, o.a. *Partij en Beginsel* dat in 1892 verscheen.

Wie de dagblad-artikelen uit dien tijd naslaat zal bespeuren, dat destijds reeds meerdere antirevolutionairen van het beginsel dat een Volksvertegenwoordiging uit haren aard en om haar bestemming een *zelfstandig oordeelend* college moet zijn weinig wilden weten. Vertegenwoordiging van geheel het Nederlandsche Volk was, zoo oordeelden velen, slechts waarheid, als heel het volk aan de samenstelling er van deelnam, en de gekozenen zich als „afgevaardigden” beschouwden die uiting hadden te geven aan wat leefde onder het volk.

Men kan deze stellingen uitspreken, zonder te geraken op de lijn van het stelsel volgens hetwelk de meerderheid der manlijke (en vrouwelijke) burgers regeert; men kan beweren dat verandering in de wetgeving „met aller consent” moet geschieden, zoodat aan het volk zelf het recht behoort te worden toegekend om over eene wet die verandering brengt in den rechtstoestand eene volksstemming te houden. Maar men geraakt, althans naar antirevolutionaire beginselen, op de verkeerde lijn, indien men een door allen gekozen college de volledige vrijheid om naar eigen inzicht de stemmen betwist, of het min of meer gebonden acht aan *beslissingen* door de constituenten genomen, vóórdat het voor en tegen dier beslissingen in contradictoir debat door dat college is behandeld. Ook is men niet meer op de antirevolutionaire lijn indien men, met Dr. KUYPER, enkel uit het feit dat iemand gekozen wordt afleidt, dat deze tegenover den kiezer de mindere is,¹⁾ waaruit dan zou volgen dat de Staten-Generaal de kiezers als hun meerderen hebben te erkennen. Al die beweringen toch berusten op de voorstelling dat „de wil” van zeker aantal personen, mits de meerderheid vormende, de grondslag behoort te zijn van het positieve recht. De wijze van samenstelling van een staatslichaam of van de aanwijzing van den met het hoogste

¹⁾ Antirevolutionaire Staatskunde, I, bl. 288. Zie daartegenover mijn *Gezagen Vrijheid*, bl. 85.

gezag bekleeden titularis heeft met den aard der betrekking of met de bestemming of de bevoegdheid van den aldus gekozene niets te maken.

Indien het door de 100000 kiezers gekozen lichaam der Staten-Generaal minder doordrongen ware geweest van de grondbeginselen der Fransche Revolutie zou het, als vertegenwoordiger van geheel het Nederlandsche Volk, beter gerekend hebben met de rechtmatige verlangens van geheel de bevolking, en, met het oog zoowel op de schoolquaestie als op de dringende sociale nooden, reeds lang vóór 1889 de bakens hebben verzet. Maar zich er op verheffende door het „intellect” der natie gekozen te zijn, en als zoodanig enkel op dat „intellectueel” of „denkend deel” der natie te moeten letten, ondergroef het zijn eigen gezag en deed het een steeds toenemende zucht naar kiezersuitbreiding ontstaan. Want als de meerderheid der kiezers haar wil mag opleggen enkel omdat zij de meerderheid is, dan wordt het onrechtvaardig, als men niet alle burgers en burgeressen tot het vormen van die meerderheid oproept. Dit klemte te meer waar men, gelijk van 1848—1889 geschied is, zoo goed als geheel de regeermacht van de Kroon — die uit haren aard boven de partijen en partijbelangen staat — naar de Staten-Generaal heeft weten over te brengen.

Toen in 1889 het kiesrecht aanzienlijk werd uitgebreid werd de behoefte aan organisatie van het kiezerscorps, dat op zich zelf een atomistische bende is, diep gevoeld, en het is de groote verdienste van Dr. KUYPER niet alleen dit te hebben ingezien, maar tevens datgene in het leven te hebben geroepen, wat aan die organisatie ten grondslag moet liggen. Volkomen terecht begreep hij dat de invloed der Christelijke beginselen op het staatsrecht zich geenszins tot de schoolquaestie heeft te bepalen; zijn Program omvatte geheel het staatkundig leven, en zijn toelichting daarop, waaraan echter geen antirevolutionair gebonden werd, was voor de toen aan de orde zijnde vraagstukken een uitstekende leidraad.

In die organisatie werd van geen *bestuur* gesproken. De kiesverenigingen waren geen onderhoorigen die *bestuurd*, maar vrije mannen die *geleid* moesten worden. Vandaar geen Centraal

Bestuur, maar een *Centraal Comité*, d. i. geen lastgever, maar een lastontvanger, geen gelastende, maar een gelaste. En in de tweede plaats in geheel gelijken zin, geen leden-*convent*, maar een Deputatenvergadering; d. w. z. een vergadering van gelasten — afgevaardigden, een titel bij voorkeur gebezigd in de kerkelijke organisatie, opdat in den naam zelf zou zijn uitgesproken, dat de plaatselijke kiesvereeniging grondvergadering was en bleef, en dat, niet los van het oordeel dezer vergadering, maar in verband met haar oordeel, de Deputaat zich op de groote Centrale Vergadering te gedragen had. Het C. C. moest *dienen*, niet *heerschen*, en ook de groote Centrale Vergadering moest uiting geven aan wat in 't land de geesten bewoog. Om te zorgen dat dit op die Centrale Vergadering, soms uit meer dan 2000 personen bestaande, en slechts enkele uren bijeenkomende, tot zijn recht zou komen, moest het C. C. vooraf schriftelijk aan alle kiesvereenigingen zijn voorstellen toezenden, opdat deze ze zelfstandig en elk op eigen gelegenheid zoude kunnen beoordeelen. Dit Comité wikte en woog de ingekomen bedenkingen en gaf er, zoo noodig, gevolg aan. Bijna zonder onderscheid zijn de partijbesluiten steeds met eenparigheid van stemmen genomen ¹⁾.

Van heeler harte ben ik met deze organisatie meegegaan; sommige leemten, later in het licht gekomen, konden lichtelijk worden weggenomen. Zelf ben ik, tot aan mijn ministerschap in 1890, lid van het Centraal Comité geweest. In dat Comité, waarin natuurlijk Dr. KUYPER voorzat, werden de groote quaesties, in verband met de praktische politiek, besproken, en ik denk nog steeds met genoegen aan die conferenties terug. Verschil van gevoelen leidde nimmer tot verwijdering, en van overheersching van den een over den ander was geen sprake.

Toch werd destijds reeds zeker verschil van inzicht omtrent de verhouding tusschen de Deputatenvergadering en de Tweede Kamer voelbaar. Er was een natuurlijke wisselwerking tusschen de partij in den lande en de A. R. „Kamerclub” (eene nieuwigheid zóó in strijd met de toenmalige opvattingen, dat het nog

¹⁾ Deze omschrijving heb ik ontleend aan Dr. KUYPER's *Antirevolutionaire Staatskunde*, I, blz. 569/70.

langen tijd geduurd heeft voordat haar in het gebouw der Tweede Kamer een vergaderplaats werd toegestaan); die wisselwerking geschiedde door onderlinge bespreking tusschen eenige Kamerleden en het Centraal Comité. Nimmer echter werd destijds dat Comité of zijne leden toegelaten tot eene vergadering van de Kamerclub.

De toenmalige A. R. Kamerclub toch was van oordeel dat de Kamer niet bestond uit partijen, min of meer gebonden aan besluiten van kiezers, maar dat haar verplichtingen uitsluitend berustten op de Grondwet; dat haar roeping was bij elke beslissing zich zooveel mogelijk te plaatsen boven de partijen, omdat de wet de regel moet zijn, die zooveel doenlijk ieders recht en belang eerbiedigt en ontziet. Dit is slechts mogelijk na rijpe overweging van het vóór en tegen, en de Kamer is het College waar dat voor en tegen het beste gehoord wordt, juist omdat alle groepen in den lande zich daar kunnen doen gelden. De overwegingen in de partijvergaderingen zijn uit haren aard eenzijdig; de Kamer behoort alzijdig te zijn. Ook heeft deze soms met politieke toestanden te rekenen, die tijdens de behandeling ter partijvergadering òf niet behandeld waren òf niet ter sprake konden worden gebracht. De Kamer behoort het college te zijn, waarin datgene wat recht en wat mogelijk is tot elkander moet worden gebracht.

Deze opvatting, waarin destijds geheel de antirevolutionaire partij deelde, vond hare uitdrukking in een artikel van het Reglement der Kamerclub, waarin stond dat elk lid der Club steeds vrij bleef in het uitbrengen van zijn stem. Hoe vaak o.a. Mr. KEUCHENIUS daarvan gebruik gemaakt heeft is aan de meesten mijner lezers nog wel bekend. Er werd te meer nadruk daarop gelegd, omdat het denkbeeld der „grondvergaderingen” zoowel als dat der „clubs” deed denken aan het Revolutietijdperk van eene eeuw geleden, en men duidelijk wenschte te doen uitkomen dat men daartegenover stond. CALVYN, die zeer aandrang op deelneming van alle burgers aan de samenstelling van den Grooten Raad, zocht toch de vastheid van elk bestuur — de hoogere beginselen nu daargelaten — in onderworpenheid aan de wet. De Staten-Generaal nu en de hun toekomende bevoegd-

heden berusten op de wet, niet op eenige opdracht, benoeming of partijbesluit, en dat college „vertegenwoordigt het geheele Nederlandsche volk”, — vrouwen en kinderen inclus — maar niet de kiezers. Dit belette evenwel niet dat de Club voortdurend voeling hield met de Commissie van Advies, waarvan twee leden der Club deel uitmaakten.

Het is steeds mijne overtuiging geweest dat, daar ons land bestuurd wordt door den Koning onder medewerking van de Staten-Generaal, elke groep geroepen is het Kabinet te steunen, inzonderheid wanneer zij daarmee in beginsel harmonieert, en dat zij niet moet trachten zich boven het Kabinet te plaatsen. Van daar dat ik persoonlijk, evenals de groep waartoe ik behoor, in 't algemeen de Regeering, doch inzonderheid zoowel het Kabinet KUYPER als de Kabinetten MACKAY en HEEMSKERK warm heb gesteund. Het komt mij voor dat in de eerste plaats den leden van het Kabinet de leiding van 's lands zaken toekomt, en dat ook de Kamer zelve meer het geheele volk dan de partijen in het oog heeft te houden. Minister KUYPER heeft zelf erkend de vrucht van deze opvatting te hebben genoten, en zal mij daarvan dus wel geen verwijt maken.

Het is er echter ver van af, dat deze opvatting van de taak der Staten-Generaal de algemeene is. Tal van kiezers, hun invloed gaarne omzettende in numerieke overmacht, en bezwaarlijk zich de moeilijkheden en den tweestrijd kunnende voorstellen waarvoor een lichaam dat aller belang te behartigen heeft vaak komt te staan, verlangen van hun „afgevaardigden” krachtig doorzetten van wat de partij verlangt, en deinst ook voor eenzijdigheid niet terug. Te verwonderen is het dus niet, dat, nadat in 1889 de invloed der rechtsche partijen sterk was toegenomen, er vaak ontevredenheid ontstond bij de antirevolutionaire kiezers, zoodra de A. R. Club bij eenige stemming verdeeld bleek te zijn. Zoolang dergelijke verdeeldheid zich ook bij de linksche groepen voordeed hinderde dat nog minder, omdat — behalve in de schoolquaestie — vaak linksche stemmen zich voegden bij de rechtsche, zoodat dan toch rechts „zijn zin kreeg”. Maar naarmate alle groepen meer het partijwezen dat onder de kiezers bestaat als maatgevend ook voor de Staten-Generaal zijn gaan beschouwen, en dus de

partijen als aaneengesloten groepen stemmen, wordt de zelfstandigheid der individueele leden, hoe grondwettig ook, moeilijker te handhaven, en het zich binden aan afspraken noodzakelijk, althans natuurlijk.

De quaestie waarvoor elk constitutioneel bestuurd land komt te staan is eene uiterst moeilijke. Slechts oppervlakkigheid kan haar oplossen met behulp van het woordje „democratisch”. Immers duidt dat woord slechts aan dat het volk in al zijn lagen invloed moet kunnen uitoefenen op het bestuur van 's lands zaken, iets wat thans ternauwernood iemand ontkent, maar de vraag hoe groot, hoe overwegend die invloed moet zijn wordt er niet door opgelost. Men kan eenvoudig antwoorden: de partijen zelve geven in alle voorname punten van staatsbeleid den doorslag, maar dat wil slechts zeggen: de meerderheid van onverantwoordelijke kiezers. Wie onder hen het best zich weet te organiseeren, of de kunst van terroriseeren verstaat, of het onbeschaamdst gebruik maakt van de middelen waarmee men de kiezersmassa tot zich weet te lokken, wie dat alles het beste verstaat deelt de lakens uit. Maar een verstandig en het recht liefhebbend mensch kan zich daarbij niet neerleggen. Van den anderen kant is het vanzelfsprekend, dat men de kiezers moeilijk in beweging kan brengen, wanneer men hun geen schoone voorspiegelingen doet, of hen, na opgewekte verwachtingen, te leur stelt.

Ten volle erken ik dus, dat Dr. KUYPER, die in de jaren aan 1889 voorafgaande hooge verwachtingen bij het volk had opgewekt, en algemeen als de leider der antirevolutionairen werd beschouwd, voor uiterst moeilijk te beantwoorden vragen kwam te staan.

De eerste vraag was, hoe die overal verspreide antirevolutionairen te vereenigen tot een geheel, op zoodanige wijze dat zij in staat waren bij verkiezingen denzelfden invloed op de samenstelling van de Staten-Generaal uit te oefenen, die ook aan de andere kiezersgroepen bij de wet is verleend.

Daartoe werd de organisatie geschapen waarvan ik boven reeds met een woord gewag maakte, en die ik bij mijn lezers als bekend mag onderstellen. Maar die organisatie is slechts eene regeling op papier, waarmede niets te doen valt zoolang eenheid van

inzicht en handelen niet is verkregen. Het eigenlijke vraagstuk is derhalve; hoe te komen tot die eenheid, telkens als er verschil van inzicht is.

Dat verschil was, tengevolge van de indiening van de Kieswet-TAK VAN POORTVLIET, in 1894 veel grooter dan in 1889. Hoe ging toen de leider te werk?

Daar in mijn destijds verschenen geschriften (o. a. in „Aan Dr. KUYPER, eene valsche leuze”, 1894) die zaak uitvoerig behandeld is, kan ik met eene korte herinnering volstaan.

Door een program van beginselen waren de antirevolutionairen in den lande tot ééne partij verbonden. Die partij stond onder de leiding van een Centraal Comité, waarnaast eene meer geconcentreerde, eveneens door de Deputaten gekozen, Commissie van Advies stond.

Een eigen dagblad had en heeft ook nu nog de partij niet. Alle bladen konden zich vrijelijk uitspreken over beginselen, over taktiek, over de Kamerclub.

Vele antirevolutionairen verlangden, na het aftreden van het Kabinet MACKAY, huismanskiesrecht, doch zóó als dit in het Program van beginselen bedoeld en omschreven was; dus met meervoudig stemrecht, en voorts zóó geordend „dat de bestaande overheersching van de eene klasse der maatschappij door de andere een einde neme; maar tevens met dien verstande, dat elke overheersching in omgekeerde orde worde voorkomen.”

Daar verschijnt, den 22en September 1892, plotseling het ontwerp-kiesrecht van Minister TAK VAN POORTVLIET.

In dat ontwerp kwam geen huismanskiesrecht voor, noch iets hoegenaamd dat tegemoet kwam aan de zooeven vermelde eischen van het A. R. Partijprogram. Het bevatte, hoewel eenigszins gemaskeerd, een zoo goed als algemeen mannenkiesrecht, en was, gelijk thans vrijwel iedereen erkent, met de Grondwet kwalijk te rijmen.

Zonder eenig overleg met Centraal Comité of Commissie van advies adviseerde *De Standaard* (m. a. w. zijn hoofdredacteur, tevens eigenaar, Dr. KUYPER) onmiddellijk, dat ontwerp te steunen, aanvankelijk zelfs voorgevende dat het 't huismanskiesrecht behelsde, hoewel Minister TAK dit juist bestreden had.

Later is gebleken dat Dr. KUYPER met Mr. TAK en, gelijk ik nu voor het eerst uit de Starrentritsen verneem, door tusschenkomst van den mij zeer bevrienden Heer SERET, Kamerlid, doch niet eens lid van het C. C. of van de C. v. A., met Mr. KERDIJK deze zaak had beklonken, en zelfs met dezen zekere electorale afspraken gemaakt had.

Ofschoon ik destijds, als Hoogleeraar aan de V. U., dagelijks in de gelegenheid was geweest met Dr. K. te spreken, had ik van dit alles geen syllabe vernomen. Wie zich herinnert hoe ik jaren lang Dr. K. in de moeilijkste oogenblikken van zijn politiek leven ter zijde heb gestaan, en mijn betrekking en ambtelijke loopbaan heb opgeofferd voor de V. U., toen deze niet bij machte bleek in het volstrekt noodige aantal Hoogleeraren te voorzien, zal over zoodanige taktiek zich verwonderen. Intusschen leidde dit niet tot eenig persoonlijk ongenoegen. Ik was wel reeds aan zekere autocratische manieren van Dr. K. gewend.

Natuurlijk ontwikkelde zich in de pers — ik schreef destijds in het weekblad *De Protestantsche Noord-Brabander*, — eene polemiek, echter in niet vijandelijken toon en steeds op zakelijke gronden. Daarbij werd *niet de kiesrechtuitbreiding op zich zelve bestreden*.

Een groot deel der antirevolutionairen vond die polemiek ongepast, niettegenstaande zij in uiterst kalmen toon gevoerd werd, omdat de eenheid der partij daardoor verbroken zou worden. *De Standaard*, die herhaaldelijk verklaard had zelfs tegenover de besluiten der Deputaten geheel vrij te staan, werd als partijblad beschouwd, en wie tegen haar advies inging als scheurmaker. Elke bestrijding werd zoo onmogelijk gemaakt.

De Standaard — altijd schrijvende zonder eenige toestemming van Centraal Comité of Commissie van Advies — gaf den 22en Maart 1894 het „advies”, dat „in elke kiesvereniging moet worden beslist of men een candidaat wil kiezen, die „TAK's plannen” meent te moeten verijdelen, of die ze tracht te bevorderen”. Toen tien A. R. *Kamerleden* daarop aan hunne districten meedeelden dat, en waarom, zij zich niet in staat achtten die plannen te bevorderen, werd de rondzending van dit door *De Standaard* als „fatale manifest” betitelde stuk — een daad van eerlijkheid en oprechtheid — als scheurmakerij beschouwd. Zelfs

de Kamerleden, die toch later te beslissen hadden, mochten hun gevoelens tegenover den leider niet openbaren.

En toen al spoedig daarop de Deputatenvergadering plaats had, werd aan de bezoekers bij den ingang der zaal een groot vel met resolutiën overhandigd, waarin de strijd tegen „TAK's plannen” werd voorgesteld als een worsteling tusschen eenerzijds „het conservatisme van alle gading”, anderzijds hen die „voor het volk achter de kiezers opkomen”. Een absoluut onware tegenstelling. Dit stel resolutiën was tot op dat oogenblik geheim gehouden. Aldus „voorbereid” stelde de Deputatenvergadering, na enkele uren debat, Dr. KUYPER in het gelijk. De uitslag der verkiezingen toonde evenwel dat ook tal van niet aldus bewerkte antirevolutionaire kiezers met deze zienswijze geenszins instemden. Het ontwerp-TAK verdween.

Dr. KUYPER heeft herhaaldelijk, ook in de Starrentritsen, erkend dat hij in dien tijd eene fout had begaan, niet echter omdat hij zijne bevoegdheid als leider overschreden en alle statutaire organen ter zijde gesteld had, maar enkel omdat hij zich ten aanzien van zijn nieuwe bondgenooten, de radicalen, die bij de herstemmingen hem in den steek hadden gelaten, had misrekend.

Een zeer groot deel der antirevolutionairen heeft hem intusschen bij dit alles gesteund. *Patrimonium* — dat anders met de politiek zich niet moet bemoeien — was, ondanks het totaal gemis van antirevolutionair beginsel in de „plannen van TAK”, zóó op die plannen en dus ook op de leiding van Dr. KUYPER gesteld, dat het zich soms in vrij dreigenden toon tegen de tegenstanders daarvan uitliet, en zelfs openlijk uitsprak er geen been in te vinden, dat de Kamerleden over het bezwaar der ongrondwettigheid heen stapten. Zoo'n beetje „ter zijde der Grondwet”, zeide het blad, kon best. Daarover moesten de Kamerleden zich niet bekommeren.

Vraagt men hoe zoo groote meegaandheid met één man, zulk een terzijdestelling van eigen organisatie mogelijk was, niettegenstaande tal van erkende antirevolutionaire leiders en staatslieden — zelfs een zoo algemeen geëerd man als Mr. KEUCHENIUS — geenszins met de houding van Dr. KUYPER in deze zaak instemden, dan is, voor wie het antirevolutionaire volk in zijn breede kringen

kent, het antwoord gemakkelijk te geven. In *De Nederlander*, waarvan ik in die dagen hoofdredacteur werd, omdat dit Rotterdamsche, pas opgerichte antirevolutionaire blad weigerde zich van uit Amsterdam te laten gezeggen, heb ik daarop reeds de aandacht gevestigd: „achter *De Standaard* staat *De Heraut*”. Het was *De Heraut* die er in slaagde op kerkelijk gebied de Gereformeerden te hereenigen door hunne Belijdenisschriften weer in eere te brengen, en een deel van hen zelfs weer tot herstel der oude kerkformatie te bewegen. Ons zoo kerkelijk aangelegd volk schonk *op dien grond* zijn volle vertrouwen aan Dr. KUYPER, en nu deze tevens de gereformeerde leerstukken in onderling verband zoo klaar in het licht had gesteld, genoot hij ook op politiek gebied het volle vertrouwen. Wel was de menigte niet in staat een zelfstandig oordeel te vellen, wanneer over politieke vraagstukken tusschen de leiders verschil van inzicht ontstond; maar is de grondslag van recht en staat niet de godsdienst? Waar nu iemand dien grondslag zoo diep gepeild heeft als Dr. KUYPER dit in zijn talloze godsdienstige geschriften gedaan had, zou diezelfde man, in dien zin schreef o. a. Ds. SIKKEL, niet beter dan eenig rechtsgeleerde of niet-godgeleerd staatsman de politieke quaesties kunnen beoordeelen, wanneer daarover strijd ontstond? Het is *De Heraut* die tusschen Dr. KUYPER en zijne volgelingen een onverbreekbaren geestelijken band heeft gelegd. Ook meenen velen dat al dat gepraat in de Kamer onnoodig is. Zij zouden misschien niet zoo licht zoo iets beweren, indien zij eens bedachten, hoe zelfs onder eigen geloofsgenooten in hun kerkeraden lang en heftig gestreden wordt over allerlei zaken, die toch veel minder ingewikkeld zijn dan de vraagstukken, welke in de wetgevende vergadering worden behandeld.

Daarbij kwam nog iets anders.

Sedert 1894 heeft Dr. KUYPER het Calvinisme *op den voorgrond* gedrongen. Hij kon dat zonder beginselverzaking doen; immers ook GROEN VAN PRINSTERER en zijn volgelingen hadden steeds dat Calvinisme gehuldigd. Zij noemden zich met GROEN *issus de Calvin*, doch tevens, gedachtig aan de historische ontwikkeling van het Calvinisme, *enfants du Réveil*. Bij zijn optreden had Dr. KUYPER — hij deelt dat thans zelf mee, doch reeds tijdens

de scheiding heb ik zelf daarop, doch te vergeefs, in *De Nederlander* gedurig de aandacht gevestigd, — de benaming van Calvinisme niet of ten minste zelden gebruikt, omdat Calvinistisch in ons land, dat nimmer naar Calvinistische beginselen geregeerd is, veelal als een theologische benaming, n.l. voor Gereformeerd, wordt gebezigd, en omdat „het bezigen van dien naam een oorlogsverklaring aan het Réveil zou zijn geweest”. ¹⁾ Het was juist in den tijd dat het Program verscheen dat ik, die steeds mij geestverwant gevoeld had van G. v. P. doch nimmer aan de politiek had deelgenomen, in aanraking gekomen ben met Dr. K., en er veel toe bijgedragen heb destijds velen, die tot dien tijd tegen hem over stonden, aan de A. R. partij te verbinden. Maar in 1886 was de doleantie gekomen, die evenwel nog niet in de politieke verhoudingen doorwerkte. Drie jaren later was het Kabinet-MACKAY opgetreden, dat echter geenszins aan de door Dr. K. opgewekte verwachtingen kon voldoen, en voortdurend door *De Standaard* gelaakt werd. Het was niet doortastend genoeg. Geen zijner leden was beslist gereformeerd. Zelf had ik een mij aangeboden portefeuille geweigerd. Toen ik die later, ter wille van de bevordering van het Christelijk onderwijs, toch aannam, geschiedde dit zeer in strijd met de politieke gedragslijn die Dr. K. en vele antirevolutionairen destijds wenschten te volgen. Dit alles bracht wijziging te weeg. Toen dus in 1894, en sedert dien tijd voortdurend, ter aanduiding van zekere richting in de antirevolutionaire politiek, met den naam „Calvinistisch” geschermd werd, kreeg die benaming eene zeer bijzondere betekenis. Zonder het te zeggen, misschien zonder het te bedoelen, werd op politiek terrein eene bepaalde richting onder de geloovige Protestanten op den voorgrond geschoven. Met volle recht kan Dr. K. beweren dat deze vermenging van kerkelijke richting en politiek noch uit zijne staatkundige beginselen voortvloeit, noch met zijn politieke gedragslijn overeenstemt, en dat het dus volkomen correct is dat ook niet-Gereformeerden, of leden der Hervormde kerk tot zijn partij toetreden. Maar *feitelijk* is het anders; Calvinistisch en Gereformeerd zijn nauw verwant. Het is

¹⁾ Antirev. Staatk. I, bl. 623—625.

dan ook teekenend dat tijdens de scheiding meer dan één Hervormd predikant, die van doleantie en gereformeerdheid niets hebben moest, mij schreef: indien gij breekt met de „doleantie” en tot de Hervormde Kerk terugkomt, erkennen wij allen U als onzen leider. Ook zij meenden dus dat aan de scheiding een kerkelijk verschil ten grondslag ligt.

Dat dit Calvinistisch of Gereformeerd element zich sterk deed gelden, ligt voor de hand. Immers zijn de Gereformeerden, terecht, diep doordrongen van het innig verband tusschen godsdienst en staatkunde; zij weten te veel van onze historie om dat ook maar één oogenblik te vergeten. Zij staan daarom vierkant tegenover tal van Hervormde predikanten, die, o. a. in de jongelingsvereenigingen, er op aandringen dat de jeugdige Christenen zich niet met de politiek moeten inlaten. De Kerkeraden der Gereformeerde Kerk zijn op dit punt — verband van Religie en Politiek — eensgezind onder elkaar, wat natuurlijk de Kerkeraden der Hervormden niet kunnen zijn, en werken dus, praktisch, als permanente en invloedrijke politieke colleges; zoowel tijdens de verkiezingen als daarna. Tal van bijzondere onderwijzers staan aan hunne zijde, vaak zelfs feitelijk onder hunne macht. Het kon dus niet anders of, zoodra dat „Calvinisme”, dat wel volgens Dr. KUYPER sedert 1629 geslapen had, maar in 1870 als Neo-Calvinisme is opgestaan, zijn glorieusen intocht deed, de leiding bij de verkiezingen kwam in handen van de Gereformeerden, onder leiding van den schepper van dat Neo-Calvinisme, en verkreeg deze partij zodoende eene organisatie gelijk geene andere, behalve de Soc.-Democratische, die echter, als erkende vereeniging optredend, op gansch andere basis dan de andere politieke partijen berust.

Het schijnt wel dat Dr. KUYPER aan het behoud van dezen naam bijzonder veel hecht. Immers stelt hij, in zijn „A.-R. Staatkunde” ¹⁾ in het licht dat GROEN's formuleering: „tegen de Revolutie het Evangelie” in politieken zin niet geeft wat wij noodig hebben, n.l. een politiek schema; het moet luiden: tegen de Revolutie het Calvinisme, wel te verstaan het Neo-Calvinisme dat in 1870 is opgekomen. ²⁾

¹⁾ 1e Dl. bl. 591, vlgg. 613.

²⁾ Bl. 621, vlgg.

Dat in 1894 Dr. KUYPER aan deze benaming behoefte had is begrijpelijk. Het Réveil was een „aristocratische kring”; in dien kring was het „algemeen kiesrecht” uit den booze, als komende uit de kringen van de Fransche Revolutie. Maar Dr. KUYPER heeft steeds op dat algemeen kiesrecht aangestuurd, mits losgemaakt van bedoelde beginselen. Het Calvinisme, zoo nauw samenhangende met de Gereformeerde leer, die onder talrijke kringen onzer bevolking zoovele aanhangers telt, heeft dienst gedaan om diezelfde kringen, tot dusver vrij algemeen tegen het „algemeen kiesrecht” gekant, daarvoor te winnen. Toch was, meen ik, dit middel om bij zijn volgelingen kiesrechtuitbreiding ingang te doen vinden onnoodig.

GROEN VAN PRINSTERER, hoe afkeerig ook van „le suffrage universel”, was te oprecht Christen om niet tot elken prijs het „evangeliezout” te willen brengen tot geheel het volk. Er is mij geen op den duur sterker doorwerkend, juist „democratisch” beginsel bekend, dan de tot aan het einde zijns levens beleden stelling: „Ook op het oordeel¹⁾ van den geringste naar de wereld moet worden gelet, omtrent vragen welke met hart en geweten, met geloof en christelijke plichtbetrachting in verband staan. Ook van den geringsten naar de wereld, die zijne levenswijsheid in de Heilige Schrift zoekt.” Dit beginsel, door elken Christen beaamd, schoon niet altijd in zijn consequenties doorzien, werkt even goed door als de Calvinistische of Gereformeerde leer, waarvan Mr. J. R. GREEN schrijft: „de eenvoudige man van het land, zoodra hij eenmaal voelde door God geroepen te zijn, werd in zijn geheiligden wil eene kracht gewaar, die sterker was dan de macht van een Koning. In de machtige verheffing van de groote menigte, die uitvloeisel en vrucht was van de Calvinistische Belijdenis van genade en verkiezing, lag de kiem waaruit de latere overtuiging omtrent de menschelijke gelijkwaardigheid is opgekomen.”²⁾

Het ligt buiten het kader van dit geschrift uitvoerig de stelling te behandelen, dat GROEN's formuleering der tegenstelling, „tegen de Revolutie het Evangelie” plaats moet maken voor: „tegen de Revolutie het Calvinisme”. Wij mogen hopen dat inzonderheid

¹⁾ Cursiveering van GROEN.

²⁾ KUYPER, A. R. Staatsr. I, bl. 709.

de Hoogleraren der V. U. ernstig zullen onderzoeken, of de ons thans door Dr. K. op dit punt gegeven voorstellingen tegen wetenschappelijke, d. w. z. objectieve kritiek bestand zijn. Maar met het oog op de praktische politiek veroorloof ik mij eene opmerking. Tusschen beide formuleeringen bestaat geen principieel verschil, daar natuurlijk ook CALVIJN alleen Gods Woord en de Historie als leidraad en toetssteen voor zijne staatkundige stellingen aanvaardt, en tusschen dat Woord en zijne eigen overtuigingen geen bindend menschelijk gezag toelaat, dus ons de vrijheid laat om zelf onze gevolgtrekkingen te maken. GROEN staat op datzelfde standpunt. Maar het verschil schijnt hierin te liggen, dat „het Evangelie”, n.l. de Evangeliën, ons in den steek laten, waar wij voor „elk vraagstuk dat op staatkundig gebied om beslissing komt vragen” een „politiek program” behoeven.¹⁾ „Vergelijkt men den inhoud van de Evangeliën met dien van het Oude Testament, dan is het buiten kijf, dat het Oude Verbond ons tienmaal meer politiek biedt dan het Nieuwe. Hieruit verklaart het zich dan ook gereedelijk, hoe met name de Schotsche, en ten deele ook de Vaderlandsche Gereformeerden, zich bij hun politieke beschouwingen en plannen veel meer op teksten uit het Oude Testament, dan op woorden van Jezus of van de Apostelen beriepen”.¹⁾

In de eerste plaats merk ik daartegen op, dat ik GROEN's formuleering „het Evangelie” nimmer verstaan heb als „de Evangeliën”, maar als „de Blijde Boodschap”, Jezus Christus, die ons ook in het O. T. is geopenbaard en daarin begrepen is, zoodat eene tegenstelling van N. T. en O. T. hier niet op haar plaats schijnt. Het eene wordt uit het andere verstaan. Overigens zou het zeer de vraag zijn of b.v. in geheel den schoolstrijd, die toch voor de praktische politiek zoo belangrijk is geweest, het O. T. meer dan het N. T. ons tot leidraad gediend heeft.

In de tweede plaats het volgende. Dr. KUYPER, hoewel Calvinist, heeft met de grootste kracht, soms met heftigheid, de leer van CALVIJN omtrent het verband tusschen Kerk en Staat bestreden, juist dat punt dus dat op politiek terrein het allergewichtigste is,

¹⁾ A. R. Staatskunde, Dl. I. bl. 613, 614.

en ook het eenige dat in onze gereformeerde bevolking diep is doorgedrongen, omdat het in Art. XXXVI harer Belijdenis is neergelegd. Ook thans heeft Dr. K. een goed deel van zijn nieuw staatkundig geschrift aan die bestrijding gewijd, en de Gereformeerde Kerken (in doleantie) hebben, evenals vele buitenlandsche Gereformeerde Kerken, die directe bemoeiing van de Overheid met den Heiligen Kerkendienst losgelaten. Nu is mijne vraag: zou, indien de Calvinisten minder uit het O. T. hadden geput en dieper doordrongen waren geweest van den geest van het N. T., die geene waarde toekent aan uiterlijken vorm maar slechts aan de aanbidding van God in geest en waarheid, indien dus zij zich op het *ruimere*, het *meer omvattende*, het van *dieper inzicht* getuigende standpunt waarop Mr. GROEN VAN PRINSTERER en zijne volgelingen staan, hadden gesteld, niet een veel betere ontwikkeling van kerk en staat ons beschoren zijn geweest, en veel vermeden zijn van hetgeen waarop de geloovige Christen niet anders dan met een gevoel van schaamte kan terugzien? Zouden, om op nog iets anders te wijzen, bij de verbranding van SERVET de Christus-belijders niet, met een beroep op Christus zelven, CALVIJN en den anderen theologen, die meenden een Gode welgevallig werk te verrichten, hebben toegeroepen: mannen broeders! gij weet niet van hoedanigen Geest gij zijt!

Ook op politiek terrein schijnt mij „het Evangelie” nog steeds van onschatbare waarde, en menigmaal is, bij het lezen van geschriften waarin onophoudelijk gewag wordt gemaakt van hetgeen het O. T. van Israël verhaalt, de vraag bij mij gerezen, of die schrijvers wel diep genoeg doordrongen waren van het feit dat, wat in Israël onder geheel andere toestanden geoorloofd en noodig was, daarom nog niet toegepast behoort te worden onder de bedeeeling van het Nieuwe Verbond.

„Politieke programma's” geeft „het Evangelie” niet; maar evenmin het Calvinisme. CALVIJN moge over vele politieke onderwerpen hebben geschreven, en daarbij de Schrift als *toetssteen* hebben gebezigd — iets wat ook wij hebben te doen — maar de programma's hebben wij zelven te maken. Om een voorbeeld te noemen: Dr. K. wijst er voortdurend op hoe „democratisch” CALVIJN was, die steeds op het „omnium consensu”, de toe-

stemming van alle burgers, den nadruk legde. Maar wat geeft ons dat, wanneer wij onder een geheel andere staatsinrichting leven dan CALVIJN, of dan CALVIJN zich voorstelde? De staatsregeling, in 1541 door CALVIJN ontworpen, gaf inderdaad aan alle „burgers” — wie daaronder precies te verstaan zijn weet ik niet — het recht om den Grooten Raad *samen te stellen*, maar de invloed die daardoor het volk op den gang der zaken en op de wetgeving verkreeg was uiterst gering; veel geringer dan thans ten onzent.¹⁾ Voor de samenstelling van onze Kamers, die op bijna onbeperkte wijze haar wil kunnen doorzetten, heeft dus het algemeen kiesrecht een geheel andere beteekenis dan in den mond van CALVIJN, die geenszins aan de groote massa veel macht wilde toekennen.

Wij herinneren overigens aan de groote verscheidenheid van meeningen die ook onder de „Calvinisten”, waar deze zich vrijelijk uitspreken, zich openbaart. En wij beroepen ons ten slotte op Dr. KUYPER zelven. Immers gewaagt deze in zijn nieuwste werk van een gestadige ontwikkeling van CALVIJN's denkbeelden en beginselen, doch verzwijgt daarbij niet dat deze gepaard is gegaan aan den invloed van denkbeelden van andere mannen, die geenszins op CALVIJN's standpunt stonden, maar veel meer naderden tot de beginselen van de Fransche Revolutie. Die latere ontwikkeling nadert vaak de rails waarlangs die Revolutie zich beweegt, zoodat de Christenen gevaar loopen op een verkeerden wissel te geraten, die ons, volgers van GROEN, zou brengen in het kamp van ROUSSEAU waar „de wil der meerderheid” of „de volkswil” heerscht.

Dat gevaar zou nog minder groot zijn, wanneer ons eigen volk, dat steeds met het Woord Gods in nauwe aanraking gebleven is, in nauwer aanraking althans dan de mannen der Fransche Revolutie, onder het Calvinisme had geleefd zooals het onder de „gereformeerde beginselen” geleefd heeft, ook toen deze onder kerkelijke verwording verdonkeremaand werden. Maar dat is niet het geval. Volgens Dr. K. zelven heeft het Calvinisme geslapen van 1629—1870;²⁾ 't geen onmogelijk ware

¹⁾ Zie hierover STÄHELIN, Joh. Calvin, Dl. I, S. 346/7.

²⁾ A. R. Staatskunde. Dl. I bl. 622 en passim.

geweest indien ons volk ook calvinistisch gevoeld had, want dan zou, daar calvinisme eene politieke benaming is, het zich op politiek terrein hebben moeten vertoonen. Het is de vraag of zelfs de Calvinistenslaap niet reeds vóór 1629, ja, al heel spoedig na de afzwering van PHILIPS, toen de regenten zich van de regeering des lands meester maakten, is begonnen.

Het wil mij daarom voorkomen, dat het beroep op CALVIJN, hoe groot diens invloed op den algemeenen geest, op de „mentaliteit” der protestantsche bevolking moge geweest zijn, voor onze praktische politiek weinig beteekent en zelfs beter achterwege ware gebleven, omdat, gelijk nu Dr. K. zelf eindelijk erkent, dat beroep door de massa vereenzelvigd wordt met een beroep op de gereformeerde beginselen, 't welk echter niet in de politiek thuis hoort maar in de Kerk.

Houdt men nu de zoo even besproken naamsverwisseling, alsmede in hun onderling verband de boven door mij meegedeelde feiten in het oog, dan zal iedereen, dunkt mij, beseffen dat de in 1892—1894 door Dr. KUYPER in praktijk gebrachte leiding eene *omkeering in het bestaande partijverband* moest teweeg brengen. Gelijk ik boven met de woorden van Dr. KUYPER zelve aantoonde, lag de eigenlijke macht van de partij in de kiesvereenigingen, de „grondvergaderingen”, die dan naar de algemeene vergadering haar Deputaten zonden om daar den wil der partij te openbaren. De eerste vraag was: hoe die grondvergaderingen te leiden. Dit geschiedde niet door het Centraal Comité of de Commissie van Advies; ook niet door „ons hoofdorgaan”, zooals Dr. KUYPER pleegt te zeggen, maar door het orgaan van „ons Hoofd”, van een leider die expresselijk verklaard heeft zich zelfs aan de besluiten der Deputatenvergadering niet gebonden te achten. De kleine antirevol. pers mocht geen roet in 't eten werpen, tenzij ze zich losmaakte van de partij. Hoe vrij dus in theorie de Grondvergaderingen en de Deputatenvergadering zijn mogen, zij worden dagelijks gevoed door den *Standaard-Heraut*-schrijver, terwijl ander voedsel als maagbedervend zooveel mogelijk geweerd wordt, zoodat er minstens $\frac{99}{100}$ e kans is dat, wat deze leider in zijn kort voor de Deputatenvergadering

rondgezonden, in overleg met de hoogst zelden teekenen-van-leven-gevende Commissie van Advies voorstelt, bij acclamatie wordt aangenomen.

Dit moge nu op zich zelf niet zoo verkeerd zijn; het is nu eenmaal uiterst moeilijk een groote massa bijeen te doen blijven, en het is in onzen tijd ook niet meer mogelijk dit aantal te beperken door een groot deel van burgers buiten alle politieke bemoeiingen te houden. Er moet dus wel iets op gevonden worden.

Maar het is toch evenzeer duidelijk, dat mannen die in staat zijn zelf zich een oordeel te vormen en nog eenig gevoel van eigenwaarde bezitten, — en in 1894 waren er onder hen meerderen, die uit liefde voor het christelijk volk in Nederland niet weinig ten offer hadden gebracht, — geen lust hadden langer dienst te doen in eene organisatie waarin zij blijkbaar slechts de rol vervulden van „ornament”, en die, ofschoon zij zich, zooals o.a. de heer VAN DEDEM, beriepen op een drie jaren vroeger genomen besluit der Deputatenvergadering, moesten dulden als onbetrouwbare „conservatieven” te worden uitgeworpen, indien zij niet bogen voor het nieuwe besluit der Deputatenvergadering van 1894. Ze zijn heengegaan, velen onder hen ook omdat zij bemerkten hoe, door het verzetten van een wissel, de partij werd afgeleid naar kerkelijk territoir. Maar zij gingen *zonder rancune*, want ook in hun latere loopbaan hebben zij alles gedaan wat in hun vermogen was om onder de gevolgen der uitwerping het christelijk volksdeel zoo weinig mogelijk te laten lijden. Zij hebben de A. R. gesteund waar zij konden. Maar te blijven in dit gareel en als „stille partij” te verdwijnen, ware al te onnoozel geweest!

De tweede vraag ¹⁾ waarvoor Dr. KUYPER kwam te staan is nog veel moeilijker; de vraag n.l. welke de verhouding behoort te zijn tusschen de kiezers en de gekozenen. Immers, hoe of langs welke wegen de kiezers er toe gebracht worden om hun stem op den candidaat uit te brengen kan den gekozene betrekkelijk koud laten. Maar de kiezers kiezen iemand om de beginselen

¹⁾ Zie bl. 14.

die hij zegt voor te staan; in hoever is nu de gekozene gebonden aan zijn kiezers?

Reeds in den aanvang van deze brochure wees ik er op dat vroeger, bij het zeer beperkte kiesrecht, deze quaestie zich niet voordeed, omdat het van zelf sprak dat de volksvertegenwoordiging in beginsel verplicht was te letten op de belangen van de millioenen die achter het kleine kiezerscorps stonden, en dat de leden dus nimmer door eenig partijbesluit in dat corps genomen ook maar eenigermate gebonden konden zijn. Uitdrukkelijk schrijft trouwens de Grondwet voor „dat de leden der Tweede Kamer, *elk volgens eed en geweten*, stemmen zonder last of ruggespraak met hen die benoemen”. Wel zijn die hier gecursiveerde woorden bij de laatste Grondwetherziening verdwenen, doch alleen om eene formeele reden en omdat het van zelf spreekt dat de eed moet worden gehouden en de betrekking naar geweten waargenomen.¹⁾ In zijn bekende artikelen tegen Dr. FRUIN, waarin GROEN zoo onweerlegbaar bewijst dat de candidaat vóór de verkiezing zijn overtuiging mag en, desgevraagd, moet uitspreken, schrijft hij: „dit uitspreken van overtuiging is niet in strijd, maar in volkomen overeenstemming met hetgeen de Grondwet bedoelt. . . . Het laat verandering van denkwijls vrij en onverlet; het zal aan het doel van art. 82 (onkreukbare trouw aan eed en geweten) . . . bevorderlijk zijn. Waarom? omdat de afgelegde verklaring tot getrouwheid niet aan eene *belofte*, maar aan *eigen overtuiging*, verbindt” . . . „De volkomen vrijheid van den volksvertegenwoordiger tot wijziging zijner beginsels (eene vrijheid, noodzakelijk, al wordt er schroomelijk misbruik van gemaakt) mag niet worden ingeroepen ter wegcijfering, bij de verkiezingen, van een voorafgaand overleg . . .” Ik citeer kortheidshalve niet meer; men leze de drie artikelen „Aan de kiezers”, (VIII—X) in hun geheel. Opmerkelijk is ook de volgende zinsnede, handelende over *programma's*. „Is het een *voorschrift*, waardoor de overtuiging niet slechts open gelegd, maar aan band wordt gelegd, dan is het een vergriep tegen de Grondwet; zeer afkeurenswaard, ofschoon minder nog dan de onderhandsche en

¹⁾ ARNTZENIUS. Handel II bl. 50.

geheime afspraak en belofte, krachtens welke, in afzonderlijke bijeenkomsten der afgevaardigden van ééne richting, somtijds de minderheid gebonden is, in de Kamer, het votum uit te brengen waartegen zij zich, in het vriendenkransje, verzet heeft".¹⁾

Er stond, voor zoover ik mij herinner, destijds geen anti-revolutionair op een ander standpunt; het „imperatief mandaat” was, als revolutionair, in den ban gedaan en is dit, in theorie, nog. Maar niet in de praktijk. Bij de uitbreiding van het kiesrecht konden vele kiezers niet naar de stembus gelokt worden zonder hun allerlei verbeteringen voor te spiegelen. Men vergat daarbij tweërlei: vooreerst dat voor hervormingen gemeenlijk lange voorbereiding noodig is; voorts, dat het bestuur des lands vóór alles gaat, zoodat, ook met den besten wil, vaak wat voorgespiegeld wordt niet aan de orde kan komen. Natuurlijk is het ook mogelijk, dat menig candidaat geen ernst maakt met zijne beloften, zoodat de kiezers worden „gefopt”. Voorts is het niet te ontkennen dat onder de liberaal-conservatieve kabinetten te weinig tot stand is gekomen tengevolge van gebrek aan behoorlijke samenwerking der Kamerleden, waartoe echter de tweejaarlijksche verkiezing, telkens van de helft der Kamerleden, ook veel heeft bijgedragen.

Reeds gedurende het Kabinet-MACKAY ontstond groote ontevredenheid over het „tekort” van de toenmalige regeeringsmeerderheid; ofschoon dat Kabinet in werkelijkheid op allerlei gebied zeer grooten ijver betoond en veel tot stand gebracht of voorbereid heeft, en zulks ondanks den geweldigen en onophoudelijken tegenstand van het critiseerend en politiseerend „intellect der natie”. Wel was er samenwerking van de A. R. Kamerclub met de Commissie van Advies, maar, gelijk ieder die met regeeringszaken bekend is, hielp dat voor den vluggen gang van zaken weinig. Dr. KUYPER stond buiten het Kabinet en buiten de Kamer,

¹⁾ VIII bl. 10 en 14. Het was juist met het oog op deze laatste woorden dat, toen in 1879, onder leiding van Jhr. Mr. ELOUT VAN ZOETERWOUDE, de anti-revolutionairen een Kamerclub oprichtten, in de Statuten de volkomen vrijheid der leden bij het uitbrengen van hun votum in de Kamer werd voorbehouden; eene bepaling welke die club, onder leiding van Dr. KUYPER, niet heeft willen handhaven.

en kon dus geen onmiddellijken invloed uitoefenen ; wel oefende hij in zijn blad voortdurend kritiek uit ; het Kabinet als zoodanig te steunen scheen niet op zijn weg te liggen. Zelfs Mr. KEUCHENIUS mocht op krachtigen steun van *De Standaard* niet rekenen. De antirevolutionaire Kamerleden bleken het bij een stemming niet altoos onder elkander eens te zijn, en dit vooral ontstemde vele kiezers. Daar ik, als Minister, ophield lid te zijn van het Centraal Comité en de Commissie van Advies, en de vacature niet vóór de Deputatenvergadering in 1895 kon worden aangevuld, verzwakte ook daardoor het verband tusschen de partij in den lande en de A. R. Kamerclub aanzienlijk.

Het is in die periode dat Dr. KUYPER gemeend heeft de oplossing der vraag, hoe het verband tusschen kiezers en Kamerclub te verzekeren, gevonden te hebben door zichzelven te plaatsen als tusschenpersoon tusschen partij en Kamerclub.

De bovengeschetste omstandigheden leidden daartoe. Wel zelden heeft een partijleider zoo buitengewone gaven in zich vereenigd als Dr. KUYPER, die niet alleen heerschersgaven bezit, maar ook als theoloog een overwegenden invloed op de gereformeerden, welke beter dan alle andere protestantsche richtingen het verband tusschen godsdienst en staatkunde hebben gevoeld en doorzien ; die tevens als journalist tegen alle in beginsel tegen hem over staande politieke bladen en partijen op uitstekende wijze wist te manoeuvreren.

„Dat de zelfzucht”, zooals onlangs Mr. S. VAN HOUTEN schreef,¹⁾ „een normale uiting van de menschelijke natuur bij hoog en laag is, en dat bij de groote massa, ook van hoog en laag, zij zelfs behoort tot het „onbewuste” willen, en werkt als de zwaartekracht in de natuur, waarvan de uitingen slechts door sterke tegenwerkende krachten kunnen worden overwonnen”, zal wel door geen Christen worden ontkend. Op politiek terrein is „de kritiek van de groepen of klasse die een tegenovergesteld belang representeren” stellig een van die tegenwerkende krachten ; zij is hoogst noodig, maar zij kan uitteraard niet het best tot haar recht komen in eene eenzijdig oordeelende vergadering der partij.

¹⁾ Staatk. brieven 29 Aug. 1916.

Juist zulk eene is het minst geneigd naar haar te luisteren, want zij begeert geen kritiek, die immers de moeielijkheden van het vraagstuk openbaart; zij verlangt handelen, dus éénheid. Al wat die eenheid verstoort keurt zij af. En zij heeft daarin niet geheel ongelijk, omdat zij gevoelt dat te ver gedreven kritiek veelal leidt tot machteloosheid, tot in stand houden ook van datgene wat, hoe dan ook, verbetering behoeft.

Toen derhalve de als Voorzitter van de partij gekozen leider der antirevolutionairen als „Veldheer” optrad, daarbij natuurlijk zorg dragende, dat de schijn alsof hij slechts de uitvoerder was van datgene wat de partij zelve besloten of gewild had bewaard bleef, concentreerde zich alle aandacht op hem. Was hij tevreden, dan kon ook de partij rustig zijn; was hij het niet, dan werd *De Standaard*-klok geluid. Ons volk is niet gemakkelijk te leiden, maar het is toch goed van vertrouwen in den persoon, aan wien het eenmaal zijn vertrouwen geschonken heeft. Dr. KUYPER heeft onophoudelijk gewaarschuwd tegen de „Vertrauensmänner”, tegen de Kamerleden die er in zijn oog maar op uit schijnen te zijn de kiezers te „foppen”, door zich te beroepen op hun grondwettelijke zelfstandigheid. Maar wel beseffende dat zonder „vertrouwen” regeeren, speciaal volksregeering, onmogelijk is, heeft hij al het vertrouwen dat tot dusver aan de Kamerleden geschonken werd in zijn eigen persoon geconcentreerd.

Dit gaat niet van zelf, althans niet op den duur. Daarom heeft Dr. Kuyper zich beijverd het onophoudelijk te doen voorkomen, alsof de leden zijner partij ook in de Kamer onder zijn leiding staan. Niet alsof hij nimmer luisterde naar anderer advies; maar indien hij zich er mee vereenigde, moest toch zooveel mogelijk de indruk gegeven worden, dat het zijn advies was dat gevolgd werd. Waagde iemand, zooals ik het zelf kort na de „scheiding” ondervond, met een eigen advies op te treden, — ik doel op het bekende Unierapport — dan werd dit als eene poging beschouwd om des Veldheers gezag te ondermijnen, en in *De Standaard* het uiterste beproefd om het gemis aan echt antirevolutionaire *beginselen* bij zoo’n zelfstandig optredend mensch aan te toonen. Vier jaren heeft het geduurd voordat het Unierapport,

eerst in *De Standaard* principieel bestreden, door beide groepen met algemeene stemmen is aangenomen zonder dat er iets principieels in gewijzigd was.¹⁾

Meermalen heeft, wanneer hetzij een antirevolutionair Knmerlid, hetzij een lid van het Kabinet-HEEMSKERK aan Dr. KUYPER een of ander mededeelde, deze zich beijverd in zijn blad dit als zijn advies te publiceeren, zoodat, als dan in dien geest gehandeld werd, de indruk gewekt werd dat zoowel Kabinet als Kamerclub hem als Veldheer volgde. Ik onthoud mij van hierop verder in te gaan, om den schijn te ontgaan van den persoon van Dr. KUYPER aan te vallen. Dit is nimmer mijn doel geweest, en wanneer de schrijver van A. R. Staatskunde,²⁾ na eerst herinnerd te hebben hoe èn GROEN VAN PRINSTERER èn hij zelf door hun tegenstanders *persoonlijk zijn gedenigreed*, ook de pers der C.-H. Unie (*De Nederlander*) daarvan in de scherpste bewoordingen beticht, terwijl hij, om mijn wangedrag nog beter te doen uitkomen, er op wijst dat hij zelf zoo goed als geheel zich van zulke polemieken onthield, dan moet ik dit voor de zooveelste maal betwisten. Dr. KUYPER herinnert zelf aan „het kabaal dat er in 1909 losbrak naar aanleiding van een voordracht voor eene ridderorde”. Het verwondert mij dat hij dan totaal vergeten heeft hoe ik, in de Kamersitting van den 19en Nov. 1909, dus ten aanhoore van heel het volk, juist zijn persoon krachtig heb verdedigd, en hoe ik in datzelfde jaar uit mijn ziekbed ben opgestaan, alleenlijk om hem in de Kamer te verdedigen tegen het houden eener enquête, die niets anders beoogde, althans tengevolge kon hebben dan zijn persoonlijke vernedering.³⁾

Nimmer, zoover ik mij herinner, heb ik, in de Kamer of daarbuiten, mij bezig gehouden met den persoon van Dr. KUYPER, met diens karakter als mensch of diens verborgen motieven, omdat ik daarover niet te oordeelen heb. Maar ik heb mij de vrijheid veroorloofd zonder ophouden mij en mijne vrienden te

¹⁾ Kortheidshalve verwijs ik naar „Leider en Leiding” door Mr. ANEMA c.s., bl. 29 en volgg.

²⁾ 2e deel, bl. 11.

³⁾ *Handelingen* 2e Kamer 1909/10, bl. 357 en 492, alsmede 1764 en volgg.

verdedigen tegen de totaal onjuiste voorstellingen die Dr. KUYPER steeds ingang heeft doen vinden bij zijne eigene volgelingen, en die, om licht te begrijpen redenen, door de linksche groepen gaarne als juist werden aanvaard. Het was mijn plicht dit te doen. Zeer goed wist ik dat het niet antwoorden op mijne grieven door Dr. K., waarop hij zich steeds als op een bewijs van zijne groote welwillendheid te mijwaart beroept, niets anders was dan een ook op anderen toegepast en veelal probaat middel om alle tegenspraak den kop in te drukken. Maar ik heb deze poging om door doodzwijgen mij, in politieken zin natuurlijk, te dooden en te begraven, gelukkig overleefd. Het was echter onmogelijk dit anders te doen dan door telkens in verzet te komen tegen Dr. KUYPER persoonlijk, omdat hij zelf gezorgd heeft dat zijn volgelingen in hem het antirevolutionair beginsel en de anti-revolutionaire partij als het ware geconcentreerd, bijna belichaamd zagen. Bestreden moest worden de voorstelling, onop-houdelijk door Dr. KUYPER verspreid, dat de C.-H. eigenlijk slappe, in politieken zin onbetrouwbare, halve antirevolutionairen zijn, afglijdende naar de vrij-liberalen, staande in den hoek van het door GROEN bestreden conservatisme, aristocraten, enz.

Dat daarbij vaak vinnige woorden zijn gebezigd ontken ik niet; vinniger soms dan ik bedoelde of gevoelde. Maar, al werd ik persoonlijk nimmer aangevallen, vaak zelfs ontzien of geëerd, zwijgen kan noch wil ik, zoolang de waarheid niet tot haar recht is gekomen, dat de „scheiding van 1894” enkel en alleen betrof, *niet den persoon* van Dr. KUYPER of diens leiderschap, maar wèl *diens stelsel*, n.l. het zich plaatsen tusschen partij en Kamerclub, ten einde op die wijze het vertrouwen dat de kiezers in hunne afgevaardigden moeten stellen om te zetten in een vertrouwen in den leider van de partij-organisatie.

Door dit stelsel heeft Dr. KUYPER wel den band tusschen kiezers en gekozenen eenigermate versterkt. Zoolang hij de klok niet luidt zijn de kiezers „gerust”. Maar tot welken prijs is dat vertrouwen verkregen? Vooreerst heeft de leider zelf door deze wijze van doen het persoonlijke element zoo op den voorgrond doen treden, dat de strijd tegen en voor de antirevolutionaire politiek noodzakelijk ontaardde in een strijd voor en tegen den

persoon van Dr. KUYPER. In geen enkele partij komt zoo de persoonlijkheid van den leider op den voorgrond als in de anti-revolutionaire. Maar wat nog erger is, de positie der Kamerleden zelve heeft daaronder geleden. Zelfs al neemt men aan dat de antirevolutionaire Kamerleden allen stemmen naar persoonlijke overtuiging gegrond op persoonlijk en vrij onderzoek der vraagstukken, toch moet ieder die aan de discussie deelneemt den indruk bekomen dat hij staat tegenover eene groep die door een machtige persoonlijkheid buiten de Kamer beheerscht wordt. Is eenmaal, hetzij in de Deputatenvergadering, hetzij in *De Standaard*, omtrent een gewichtig vraagstuk de weg aangewezen, dan gevoelt men dat ook voor de Kamerclub de uitslag vast staat. En het is te verstaan dat vaak ook bij belangrijke discussies de aandacht voor de bestrijding gering is, daar de eindstemming te voren is vastgesteld.

Het spreekt van zelf dat in zulk een stelsel de leider in zekeren zin voor onfeilbaar moet worden gehouden, althans zoo hoog staande boven zijn partijgenooten, dat deze bij hem vergeleken als zeer inferieur worden aangezien. Deze voor die inferieure menschen onaangename positie zou ter wille van het algemeene welzijn kunnen worden aanvaard, indien de partij het over de algemeene beginselen werkelijk eens ware. Dit is echter op menig gewichtig punt niet het geval. Na aftreding van het kabinet MACKAY heb ik aan langzame uitbreiding van het kiesrecht, die trouwens ook lag in de lijn van het A. R. program van actie van 1888, boven snelle uitbreiding de voorkeur gegeven, omdat onze partij in haar geheel nog weinig ingewijd was in de toen aan de orde komende sociale vraagstukken, en dus gevaar zou loopen zich eenvoudig bij de toenmalige radicalen, onder leiding van Mr. KERDIJK, aan te sluiten, de juistheid van welke zienswijze ook later gebleken is. Want toen na 1901 Dr. KUYPER zelf de verzekeringswetten ter hand nam heeft hij zich op een standpunt geplaatst dat vroeger door vele antirevolutionairen voor principieel onhoudbaar werd gehouden, en dan ook later door den Vrijzinnig-Democraat Mr. VEEGENS zonder aarzelen in zijn geheel kon worden overgenomen. Eerst toen mij gebleken was dat Minister TALMA zich niet op dat standpunt plaatste, maar op

een dat voor antirevolutionairen beter verdedigbaar is, zoodat men niet door aanvaarding van diens stelsel, dat principieel afweek van dat van Minister KUYPER, voor onaannemelijke gevolgtrekkingen werd geplaatst, is bij de C.-H. Kamerleden, ook bij mij, veel warmere instemming met diens wetsontwerpen ontstaan. Geheel die strijd is tusschen den Minister TALMA en de C.-H. club steeds op welwillende wijze gevoerd, en heeft ten slotte tot de zoo gewenschte eenheid geleid; maar had hij gevoerd moeten worden met Minister KUYPER, dan zou hij door de antirevolutionaire partij, evenals door Dr. KUYPER zelf, als verzet tegen den leider en als een personenstrijd ten heftigste zijn veroordeeld.¹⁾

Niets heeft duidelijker het door den leider ingenomen standpunt in het licht gesteld dan de bekende ten vorigen jare verschenen Starrentritsen. Daarin vertoont de Veldheer zich in volle kracht. Ministers der Kroon ontvangen eene kastijding als, ten minste van bevriende zijde, hier te lande nog nimmer is toegediend. De beste en vertrouwdste leden der partij — HEEMSKERK, DE WAAL MALEFIJT, zelfs TALMA — worden niet gespaard. Van het begin tot het eind wordt hun arbeid met dien door Minister KUYPER verricht vergeleken en te licht bevonden. Of die vergelijking erg objectief is, b.v. waar uitvoerig, in 7 nummers, de „Pech” wordt beschreven, die het Kabinet KUYPER belette nog meer tot stand te brengen dan het vele 't welk tot stand werd gebracht, terwijl met geen enkel woord gewag wordt gemaakt van de stelselmatige obstructie die het Kabinet, speciaal ook TALMA, verhinderde spoediger gereed te komen met zijn groote ontwerpen, terwijl evenmin een woord gewijd wordt aan de tijd-roovende behandeling van het bakkerswetsontwerp dat, mede door toedoen van Dr. KUYPER, ondanks diens zin voor éénheid, ten val is gebracht, noch aan tal van andere belangrijke ontwerpen van dien voorbeeldeloos-werkzamen bewindsman, moge hier in het midden worden gelaten. Die objectiviteit kon immers worden gemist, waar het noodig was om de uitnemendheid van den leider in het licht te stellen, alsmede het grove verzuim der

¹⁾ In Starrentritsen. Editio Castigata bl. 66—69 beschrijft Dr. K. hoe hij het zelfstandig optreden van Kamerleden be- en veroordeelt.

Ministers in het Kabinet HEEMSKERK van niet voortdurend met den leider in nauw contact te zijn gebleven.

Van 1901—1905 ging, schrijft de Veldheer, alles prachtig; na 1907 was er niets dan teleurstelling. Zelfs de „deftigheid” van het Kabinet-HEEMSKERK wordt gesteld tegenover die van het Kabinet KUYPER, en, ook nog in de veel verzachte „editio castigata”, op eerstgenoemd Kabinet de blaam gelegd, dat het „zoo halfweg met Links mee doen”, geschiedde, omdat het Kabinet met eene oppositie in meerderheid te doen had. Veel ruimte wordt besteed om het licht te doen vallen op HEEMSKERK's fout, die een Kabinetscrisis deed ontstaan zonder eerst met den leider en met rechts behoorlijk te hebben geconfereneerd. Iedereen weet dat zulk eene crisis op een zeer onverwacht oogenblik kan ontstaan, zonder eenig voorafgaand overleg; Minister DYSERINCK werd, ook met behulp van rechtsche leden, binnen het uur afgemaakt. Minister COOL viel tengevolge van de aanneming der motie-DUYMAER VAN TWIST, waarvoor Dr. K. zelf stemde, door de meesten zijner partijgenooten gevolgd, zonder dat daarover vooraf eenig overleg had plaats gehad, hoewel Dr. KUYPER met volkomen zekerheid wist dat aftreding van den Minister daarvan het gevolg zou zijn; eene omstandigheid waarop hij echter zijn partijgenooten niet opmerkzaam gemaakt had. Maar wat Dr. KUYPER vrijstaat, staat daarom nog anderen Kamerleden niet vrij: *quod licet Jovi non licet bovi*. Voor hen geldt wat wij in de Starrentritsen lezen: „de vogels minnen de kruk niet, en vergeten onder het vrije uitvliegen wel eens de til waarin ze toch thuis hooren.” ¹⁾

Niet alleen worden de Ministers der Kroon en Kamerleden aan hun plichten jegens den Veldheer herinnerd, maar eveneens de hoogleeraren der V. U. Ook zij worden gewezen op het gevaar, speciaal voor de juridische faculteit, ²⁾ indien zij zich te vrije kritiek op Dr. KUYPER veroorloven, en op hun plicht om den stichter der V. U. niet te veel te doen lijden onder die voortdurende aanvallen, waarbij dan tevens herinnerd wordt aan het

¹⁾ Starrentritsen, bl. 69.

²⁾ Starrentritsen, bl. 71, 74.

lijden van wijlen GROEN VAN PRINSTERER, die echter meer geleden heeft omdat men hem niet begreep en *dientengevolge* ook niet volgen kon, dan omdat men „ontrouw” pleegde tegenover hem of tegen hem debatteerde, vermits destijds niemand tot zoodanige persoonlijke vereering of gehoorzaamheidsbetoon zich verplicht achtte.

Dat bij zijn klachten over de hoogleeraren der V. U. de Veldheer speciaal ook Prof. FABIVS en DIEPENHORST, ofschoon niet genoemd, op het oog had is overduidelijk.¹⁾ Nu is het te verstaan dat genoemde Universiteit niet ten volle de vrijheid van spreken in haar hoogleeraren kan dulden, omdat zij met een speciale, niet enkel wetenschappelijke bedoeling is opgericht. Zij zijn aan zekere beginselen gebonden. Maar nu is het opmerkelijk dat Dr. K. noch Prof. FABIVS noch een der andere hoogleeraren beticht van afwijking van die beginselen. Dat kon trouwens bezwaarlijk; immers klaagt o.a. de hoogleeraar FABIVS voortdurend, dat juist Dr. KUYPER de oude erkende beginselen ter zijde stelt. Indien derhalve Dr. KUYPER die kritiek omdat ze tot scheuring leidt veroordeelt, dan blijkt daaruit dat de zorg voor éénheid der partij bij hem hooger staat dan die voor de beginselen; m.a.w. dat de organisatie der partij hoofdzaak is, niet het beginsel waarvan de partij uitgaat. Is de kritiek van genoemden hoogleeraar gegrond, dan past niet op hem de terechtwijzing „het is niet waar dat onze hoogleeraren geroepen zijn om als vogelkens in de lucht te klapwieken”,²⁾ immers beweert de professor juist, dat de Veldheer zich die vrije oefeningen in de open lucht niet mag veroorloven.

Ook de pers wordt in de Starren behandeld, maar daarover is de Veldheer tevreden. Immers is zij „alles behalve uit een twee dozijn subjectieve individuen samengesteld. Ze vormt een corps, en dat corps heeft zijn banier, en daarbij zweert zij”. Van „onze pers” heeft de Veldheer dus geen last; alleen een weinig van de *Rott. Ct.*, die dan ook wordt „gesignaleerd” en duchtig terecht gewezen.

Wij leeren uit dit alles welk eene geheel het antirevolutionair

¹⁾ Starrentritsen, bl. 71, 74.

²⁾ Starrentritsen bl. 72.

partijwezen domineerende positie de Veldheer inneemt, zóó domineerend dat hij, een oogenblik vergetende dat er eene georganiseerde partij, alsmede een met de R. C. gemeenschappelijk aanvaard stembusprogram en program van actie bestaat, zonder vooraf met eenig partijorgaan te overleggen in zijn blad schreef, dat „de A. R. partij zich van het puur materiele vraagstuk betreffende het Tarief zal hebben los te maken.” Waarschijnlijk was dit eene onoverdachte, aan de haastige pen van den journalist ontsnapte uiting, maar zij is voor de mentaliteit van den Veldheer toch kenmerkend.

Hoe werkt dit stelsel nu in de praktijk, bepaaldelijk in het College der Staten-Generaal? Ook hiervan geeft de jongste geschiedenis ons veel te leeren. Eén voorbeeld slechts.

Men herinnert zich hoe de quaestie „of zij die consiëntiebezwaren hebben tegen den eed van het afleggen daarvan mogen worden vrijgesteld” de gemoederen heeft bewogen. Die quaestie kwam reeds meer dan dertig jaren geleden aan de orde. Vrij algemeen bestond destijds onder de rechtsche partijen de meening dat om verschillende redenen dit consiëntiebezwaar moest worden ontzien. Zelf heb ik dit steeds, ook toen ik aan de V. U. doceerde, verdedigd. Ook de tegenwoordige hoogleeraren aan die inrichting schijnen dat gevoelen te zijn toegedaan. Het program der A. R. partij behandelt de quaestie niet. Herhaaldelijk hebben rechtsche Ministers, zelfs in het Kabinet KUYPER, zich in bedoelden zin uitgelaten. Ook Minister KUYPER zelf. Nu komt echter van links een wetsvoorstel om die quaestie eens en voor goed te beslissen. Het blijkt thans, dat Dr. KUYPER er niet van wil weten. Dat is natuurlijk zijn recht. En nu meent hij verplicht te zijn eerst het besluit der Deputatenvergadering af te wachten. De wetgeving moet dus stilstaan totdat de partij besloten heeft. De club moet den Veldheer in deze quaestie van *taktiek* volgen.¹⁾ Op scherpe wijze worden in de Starrentritsen de hoogleeraren en doctoren aan de V. U. over hun van Dr. K. afwijkend gevoelen gekapitteld. Beweerd wordt dat de club gebonden is aan zeker voorstel van den schrijver van de Toelichting op ons Program, hoewel uitdrukkelijk is overeen-

¹⁾ Starrentritsen bl. 84.

gekomen dat dit niemand zou binden.¹⁾ Uit politiek oogpunt is bij dit alles de bewering dat de Veldheer eerst het besluit der Deputatenvergadering heeft af te wachten het opmerkelijkste. Niet omdat Dr. KUYPER daarmee te kennen geeft dat naar zijne meening eene zoo talrijke vergadering als die der Deputaten in staat zou zijn zelve een oordeel uit te spreken over eene de rechtspraktijk zoo van nabij rakende quaestie; — hij kan gedacht hebben dat, met behulp van zijn blad, wel nog moeilijker vraagstukken in die vergadering tot beslissing zijn gekomen; — maar omdat deze gedachte zoo treffend de verhouding kenschetst die, volgens Dr. K., tusschen Kamer en partij behoort te bestaan. Het is het volk zelf dat beslissen moet; de Kamerleden zijn, zoolang zij niet het besluit der kiezers vernomen hebben, in hun oordeel niet vrij.

Men zou zich vergissen indien men meende, dat zoodanige overheersching door den Veldheer bij de groote massa ontstemming zou te weeg brengen. Het tegendeel is het geval. Wat de schrijver der Starrentritsen doet is in de oogen van tal van kiezers niets dan de volbrenging van een duren en moeilijken plicht. Taak immers van den Veldheer is het, geheel de partij in juiste banen te leiden. Daarvoor is eenheid noodig bij universiteit, pers, partijvergadering en Kamerclub. Dat het volk ontevreden is over Kamerleden is een bij alle partijen zeer gewoon verschijnsel; het moppert dan wat in de pers. Maar de anti-revolutionaire partij heeft het voorrecht een leider te hebben die raad geeft, die terecht wijst, en die, als de gekozene niet gedwee is, kastijdt. Zóó komt de antirevolutionaire partij tot haar recht. Zij heeft een beteren waarborg voor goed gedrag dan eenige partij, de socialistische misschien uitgezonderd; dies wordt zulk een almachtig leider den antirevolutionairen door de andere partijen benijd.

Het is dan ook wel te voorzien dat het verweerschrift van Mr. HEEMSKERK, en zelfs het bescheiden betoog van vijf kopstukken der A. R. partij, ANEMA, BAVINCK, DIEPENHORST, HEEMSKERK en S. DE VRIES, weinig verandering in den toestand zullen brengen.

¹⁾ Starrentritsen bl. 65, 71, 76, 77.

Althans niet zoolang Dr. KUYPER niet in principiële verandering toestemt. Tot dusver althans heeft het conflict slechts geleid tot eene conferentie binnenskamers¹⁾ en zal de beschuldiging aan arbitrale uitspraak worden onderworpen, ongetwijfeld een zonderling, nog „nie da gewesenes” slot van een politiek conflict, maar een slot dat volkomen past op het persoonlijk element waarvan sedert 1894 de organisatie der A. R. partij is doortrokken. Voorts verneemt men stemmen die op nog bindender partijverband schijnen aan te sturen. Zoo leest men in het *Friesch Dagblad* van 22 Sept. 1915, „dat er waarlijk wel reden voor is, dat Dr. K. niet weer zóó in zee wil, als er geen *waarborgen* ²⁾ zijn, dat *ons* ²⁾ iets dergelijks” (als wat in 1907 geschied is, n.l. afstemming eener begroting zonder advies van den Veldheer), „niet andermaal overkomen zal”. De vrijheid der Kamerleden om zelf te beslissen hoe zij de hun bij de wet opgelegde verplichtingen zullen hebben te vervullen zal dus nog meer dan thans aan banden moeten worden gelegd. Voorts: „de leider mag niet andermaal worden uitgeschakeld als in 1907. Maar onzerzijds moet onze organisatie zóó zijn, dat ook de „mannen van naam” onder ons, nog *buiten de pers en 't publieke Kamerdebat om*, ²⁾ behoorlijk kennis krijgen van en *invloed* ²⁾ uitoefenen kunnen op den *gang van zaken*”. ²⁾ Wordt hier bedoeld op de instelling van een Geheim Comité, dat dan met de Kamerclub in verbinding zal moeten staan? En in *De Standaard* van 8 Juli treffen wij de volgende zinsneden aan: „Nog tijdens het ministerie-KUYPER is hierin (in een identieke bevelvoering voor heel ons Leger) „een onzalige keer gekomen. Fel en bitter is de toenmalige premier in een publiek blad aan de Maas aangevallen. En al dacht men later, dat de wonde geheeld was, al spoedig bleek dat 't er niets naar leek, en dat men een geordende batterij, onder eigen commando, tegen het eigen front overstelde....

„We krijgen nu een revisie van ons Program, wij krijgen nu een geheele ommekeer in onze eigen organisatie... Er komt nu, naar gehoopt mag worden, meer vrijheid van beweging, *maar*

¹⁾ *De Standaard*, 1 Maart 1916.

²⁾ Ik cursiveer.

*dan ook met strenge gebondenheid voor al wie onzer wil zijn, aan de genomen besluiten*¹⁾

„Dan moet er ook weer eenheid van leiding komen, en moet er van een contra-organisatie²⁾ geen sprake meer zijn.

„Oordeelt de partij . . . dat er aanstonds een andere man aan haar hoofd moet treden, dan aarzele ze niet dit uit te spreken . . . Dan wijke die niet meer gewilde.

„Maar wat met het oog op de toekomst van de A. R. partij niet kan voortduren, is een loopen langs twee lijnen, die hoe langer hoe verder van elkander afbuigen.

„En lukt dit, dan zult ge in 1917 ons succes eens zien glanzen.

„Zelfs durven we dan een toekomst voorspellen, die al wat met ons Christelijk-historisch bedoelt te zijn, weer samenbrengt.”

Alle heil wordt dus verwacht niet van Dr. KUYPER persoonlijk maar, gelijk wij betoogd hebben, van zijn stelsel, n.l.: *leiding, partijbesluiten, eenheid*.

In de voorafgaande bladzijden heb ik gepoogd aan te toonen, hoe Dr. KUYPER gemeend heeft de beide moeilijkheden te moeten overwinnen, waarvoor hij zich als leider *iure suo*, dat wil zeggen als leider krachtens de hem van Hoogerhand geschonken gaven, geplaatst zag. Als leider krachtens opdracht kan hij zich enkel op statutaire bepalingen beroepen, welke echter omtrent deze bevoegdheid niets inhouden. Zijn optreden in deze te verklaren uit zijne persoonlijke neigingen of eigenschappen lijkt mij even dwaas, en daarom ook ondoelmatig, als de organisatie der R. K. kerk te willen toeschrijven aan de ijdelheid of eerezucht eener geestelijkheid, onder leiding van het Pontificaat. Ik heb steeds de organisatie der R. K. Kerk op zich zelve als zeer verdedigbaar, zeer menschkundig, zelfs uit velerlei oogpunt zeer aantrekkelijk beschouwd. Maar wij Protestanten willen haar niet en meenen daarvoor goede en afdoende redenen te hebben.

Ook hier hebben wij te doen met een stelsel; en dat stelsel bestrijd ik, en bestreed ik zoodra ik het bemerkte.

¹⁾ Ik cursiveer.

²⁾ M. i. enkel in het brein van den schrijver bestaande.

Van het oogenblik af dat Dr. KUYPER zijn wil — die trouwens ook de wil was van een groepje antirevolutionairen — doorzette op de wijze en met de middelen als ik hierboven heb uiteengezet, gevoelde ik dat wij hier te doen hadden met een weloverwogen plan, dat moest uitloopen op een conflict als thans gekomen is. Dat ik dit terstond dieper dan anderen gevoelde verklaart zich, als men bedenkt, dat ik de daad van losscheuring niet enkel bijgewoond maar beleefd en doorleefd heb. Van 1878 af waren Dr. KUYPER en ik op politiek gebied als tweelingbroeders; wij hadden elkander noodig, omdat de een den ander, de jurist den theoloog aanvulde. Wij hebben destijds nimmer oneenigheid of persoonlijken twist gehad. Ik had mijn levenspositie ingericht naar de eischen die de belijdenis onzer beginselen vorderde; en — dit wist Dr. K. — er was nimmer bij mij eenige begeerte opgekomen om hem als leider der A. R. kiezers te verdringen. Wel waren, gelijk van zelf spreekt, vaak binnenskamers tal van geschilpunten ter sprake gekomen, maar ik heb mij daarbij nimmer over te groote vasthoudendheid van de zijde van Dr. K. te beklagen gehad. Was er te dien aanzien schuld, dan was die eer bij mij te vinden dan bij den voorzitter van het C. C. Alleenlijk, dit mag met het oog op de latere houding van Dr. K. niet uit het oog worden verloren, naar buiten bleek van dien invloed van mij en van andere leden van het Centraal Comité op den gang van zaken weinig of niets. Dit behoefde ook niet.

Dr. KUYPER heeft, vermoedelijk uit vrees dat ik zijn afspraken met de radicalen zou afkeuren, buiten mij om zich met een meer toeschietelijk, althans jeugdiger Kamerlid, SERET, in verbinding gesteld om het accoord met KERDIJK c.s. tot stand te brengen. Hij heeft mij dat echter niet meegedeeld.

Toen ik nu allengskens bespeurde, hoe ten aanzien van „TAK's plannen” alles reeds vaststond; hoe elke bestrijding als verzet, en wel als ongelooft verzet, gebrandmerkt en door doodzwijgen geneutraliseerd werd; hoe voortreffelijk reeds toen de leider, door middel van *Heraut* en *Standaard*, de massa antirevolutionairen in zijn hand had; hoe weinig ik daartegen vermocht, niettegenstaande ik destijds toch onder de antirevolutionairen vele warme vrienden telde en tot de „gauche” gerekend werd; toen ik

bespeurde dat het hier eene machtsquaestie gold, waarvoor de leider alles op het spel zette — want dat hij mij ongaarne zijn kamp en tevens de V. U. zag verlaten is, meen ik, buiten twijfel, — toen was het mij duidelijk dat het hier gold een beginsel: de leiding berust ten slotte bij den Veldheer. Al de anderen mogen hem steunen zoolang als hij dit verlangt; maar bij hem is de beslissing.

En ik ontwaarde in de Deputatenvergadering te Utrecht dat hij de antirevolutionaire partij op zijn hand had.

Toen heb ik, om eigen vrijheid te behouden, het Admiraalschip verlaten, zonder zelf te weten waarheen dit voeren zou. Noch als mensch, noch als hoogleeraar, noch als Kamerlid heb ik ooit mijne persoonlijke vrijheid van denken en handelen en openlijk mijn gevoelen te zeggen prijs gegeven. Het *nemini me mancipavi* is ook voor mij een heilige maxime.

Ik heb dan ook in de talrijke geschriften uit dien tijd — ik verwijs o.a. naar *De Prot. Noordbrabander* en *De Nederlander* — altijd de oorzaak der scheiding zoo opgegeven als ik thans doe, en heb steeds een te hoog denkbeeld gehad van de groote gaven van den leider der A. R. partij, dan dat ik de scheuring — scheiding drukt wat toen geschied is niet uit — zou hebben toegeschreven aan ijdeltuiterij, al mogen sommige handelingen van Dr. KUYPER bij velen aan die onderstelling voet hebben gegeven.

Neen: Dr. KUYPER — daarin trouwens krachtig gesteund door andere hoogstaande, ook mij bevriende mannen — *kon niet anders*. In zijn oog hing de toekomst der partij aan zijn opvatting van het leiderschap.

Maar ik kon ook niet anders, om dezelfde reden; doch in omgekeerden zin. Ik zag in die leiding geen toekomst.

Waarom niet? Waarom heb ik gemeend dat stelsel steeds met alle kracht te moeten bestrijden?

In de eerste plaats reeds hierom niet, omdat het staat en valt met Dr. KUYPER. Vroeger heeft een volgeling van Dr. K. mij op die bedenking eens geantwoord: God zal te zijner tijd de noodige mannen verwekken, gelijk Hij gedaan heeft toen Israël door Rechters bestuurd werd. Maar onze constitutie is niet ingericht op die onderstelling. Wij leven nu eenmaal onder geheel andere

omstandigheden dan Israël ten tijde der Richteren, en ik betwijfel ook of iemand onzer verlangen zou dat dit anders ware. Wij moeten rekenen met het normale. En dan ga ik in deze geheel accoord met wat de vijf Heeren schreven in hun bekende brochure.¹⁾

Mijn hoofdbezwaar is echter, dat de organisatie van Dr. Kuyper er toe geleid heeft en steeds meer er toe zal leiden, de Staten-Generaal afhankelijk te maken van de kiezers en van partijen. Deze mogen geen vertrouwen stellen in hun afgevaardigden. Geheel de organisatie, zooals die na 1894 tot ontwikkeling is gebracht, dient om te zorgen dat de kiezers niet „gefopt” worden. De kiezers moeten weten wat ze *willen*, en de gekozenen moeten trachten dien *wil* door te zetten in de Staten-Generaal. Zoo werkt het volk zelf mee aan het tot stand komen van de wetgeving. Nog meer: ook de Regeering des lands moet onder *pressie* komen van de partijen; daartoe dienen de programma's van actie; elke partijgroep is dan verplicht te trachten aan haar program den voorrang te verzekeren. Dat wordt dan „democratisch” genoemd, of wel aangeduid met den in de ooren van vele gereformeerden veel welluidender klank van „Calvinistisch”. Het stelsel werkt op de verbeelding der kiezers; verheft hen in eigen oog; drijft hen tot inspanning en ijver, vooral als dit in verband wordt gebracht met de eere Gods, hoewel bij vele A. R. kiezers dezelfde motieven werken als ook werken bij hun tegenstanders. Komt ten slotte het ijverbetoon bedrogen uit, dan wordt dit natuurlijk aan de tegenpartij geweten, hetgeen dan voor de komende kiesperiode een nieuwe prikkel tot inspanning wordt.

Ik heb reeds in het voorafgaande geschreven, waarom ik betwijfel of dit stelsel Calvinistisch mag heeten, en zoo ja, waarom ik meen dat het dan afkomstig is uit het tijdperk, toen het Calvinisme begon af te glijden naar de rails der Fransche Revolutie.

Doch hoe dit zij, voor de inrichting en voor de beoordeeling van de bevoegdheden van kiezers, staatslichamen en Regeering in ons land hebben wij niets te maken met CALVIJN of het Calvinisme, maar alleen met onze Grondwet.

Onze Grondwet nu kent aan de kiezers geen ander recht toe

¹⁾ Leider en Leiding in de A. R. partij, bl. 38.

dan mede te werken tot *de samenstelling* der verschillende staatscolleges, en de partij-organisatie heeft geen ander doel dan om die functie behoorlijk te kunnen vervullen. Zonder haar zou het kiesrecht een chaos worden. Men moet weten wie men kiest; daartoe komen gelijkgezinden bij elkaar, verbonden door een meer of minder uitgewerkt program van beginselen, dat zij den candidaat voorleggen om te weten van welke richting deze is. Na de verkiezing is deze functie afgelopen. De gekozene staat niet onder de kiezers, ontleent ook zijne bevoegdheid niet aan de keuze of aan de kiezers, maar enkel aan de Grondwet, en stemt en handelt uitsluitend naar persoonlijke overtuiging, naar eed en geweten; hetgeen natuurlijk volstrekt niet uitsluit dat hij ook na zijn verkiezing kan raadplegen wien hij wil, noch dat hij bij het uitbrengen van zijn stem nog met andere overwegingen te rade mag gaan dan met die welke ontleend zijn aan de zaak waarover hij stemmen moet. In een politiek lichaam kan noch mag dit anders.

Het spreekt van zelf dat hij allereerst letten zal op de inzichten zijner kiezers; maar hij zal geen oogenblik mogen vergeten dat de beslissing is opgedragen aan een *zelfstandig* oordeelend college, juist omdat dáár alleen het vóór en tegen tot zijn recht kan komen, terwijl een kiezersvergadering uit haren aard eenzijdig oordeelt en vaak bevooroordeeld is. Zoodra dit vergeten wordt handelt het Kamerlid niet *naar recht*, maar naar *den wil* zijner kiezers, en geraakt hij op de lijn van hetgeen wij gewoon zijn de leer der Revolutie te noemen, volgens welke de wet is de uitdrukking van de meerderheid der willen, die dan „volkswil” gedoopt wordt. Staat men op dit laatste standpunt, dan is het wenschelijk naar de Kamer slechts willooze mensen, liefst nulliteiten te zenden, omdat dezulken haar van buitenaf ontvangen last het gemakkelijkst, n.l. zonder gewetensbezwaar en zelfs zonder de achting voor zich zelve te verliezen, kunnen volvoeren. Op het eerste standpunt zich plaatsende, zal de partijvergadering liefst bekwame, werkzame, eerlijk oordeelende mannen kiezen, wier reeds op zich zelve moeilijke taak zij niet zal willen verzwaren door te trachten hen te *binden* aan hare inzichten. Immers is haar vergadering minder goed ingelicht of voorbereid dan het

college der Staten-Generaal. Wil men den kiezers nog meerdere bevoegdheden toekennen, dan die om de politieke colleges samen te stellen en telkens te hernieuwen, dan geschiede dit bij de wet, maar niet buiten de wet om door onverantwoordelijke volksleiders.

En wat nu het eigenlijke landsbestuur aangaat, dit blijve in beginsel bij de Regeering des lands. De Staten-Generaal behooren het gouvernement te steunen, onverschillig wie de titularissen zijn, totdat zijn handelingen, die ook in nalaten bestaan kunnen, tot oppositie noodzaken. Voor de Regeering moet niet de partijwil maar 's lands belang de drijfveer zijn, omdat in de eerste plaats zij verantwoordelijk is voor den gang der zaken en het best beoordeelen kan wat op een gegeven moment vereischt wordt.

Programma's van actie doen bij de kiezers de meening ontstaan, dat eigenlijk de meerderheid het land bestuurt. Maar nauwelijks treedt het Kabinet op, of het komt vaak te staan voor geheel andere quaesties dan in de volksvergaderingen ter sprake kwamen. Het Kabinet-MACKAY b.v. had steeds te worstelen met de langdurige ongesteldheid en het eindelijk overlijden van den Koning. Het Kabinet-KUYPER met de spoorwegstaking. Het Kabinet-HEEMSKERK moest eerst twee jaren lang zich verdedigen tegen eene meerderheid, eene lastige positie die Dr. KUYPER niet aangedurfd heeft, en vijf jaren lang tegen eene uiterst hardnekkige en brutale obstructie der minderheid. Het Kabinet-CORT VAN DER LINDEN is lamgeslagen door den wereldoorlog; toch wordt het voortdurend door de linksche partijen aangezet om de belangrijkste wetten tot stand te brengen, niet echter allereerst die welke 's lands toestand eischen, maar die welke de partijen in het vooruitzicht hebben gesteld. Voor datgene wat de meeste zorg vereischt, — 's lands verdediging en verzorging in deze zoo moeilijke tijden — blijft geen behoorlijke tijd over, nu de Kamers gedwongen zijn geworden, behalve om te voorzien in de kolossale behoeften der schatkist, ook haar tijd te wijden aan de ouderdomsrente en aan eene grondwetherziening, die, als men meer op den inhoud dan op het aantal artikelen let, van buitengewonen omvang is. De Kamers moeten vooruit, het koste wat het wil en het ga hoe het ga, omdat het niet tot stand komen dier wetten „eene ramp”

zou zijn; eene ramp niet voor het land, maar voor de partijen die het volk met haar programma's van actie schoon-schijnende beloften hebben gedaan.

In andere landen, o. a. in Engeland, „de bakermat” van het constitutioneele koningschap, waar ook zeer gerekend wordt met de publieke opinie, beheerscht de Regeering ook in het Parlement den gang der zaken. In de Amerikaansche Republiek der Vereenigde Staten en in Zwitserland, ook democratisch bestuurde landen, kent men aan de Regeering zeer groote zelfstandigheid toe. Kabinetscrisissen zijn, althans in de V. S. van N. A., niet mogelijk. Hier wel, zoodra eene meerderheid die wil.

Ik weet wel dat deze inzichten door de vrijzinnige groepen, tenminste voor zoover zij zich in het openbaar uiten, als verouderd, aristocratisch, antidemocratisch verworpen worden; dat ook bij vele antirevolutionairen thans een andere geest heerscht; dat de S. D. A. P., die eene wettelijk erkende vereeniging is, en daardoor kan uitwerpen al wie met een partijbesluit niet wil meegaan, het partijwezen tot eene zelfstandige macht maakt; dat de Grondwet deze kunstmatige partijovermacht niet verbiedt of onmogelijk maakt, en dat zij naar veler meening dus toelaatbaar is.

Maar ik meen dat de antirevolutionairen tegenover het partijwezen naar revolutionair beginsel een eigen beginsel te stellen hebben, en zich dus niet moeten beijveren van de vrijzinnige groepen juist datgene over te nemen wat het wezen van deze kenmerkt; dat wij dus niet den wil der kiezersmeerderheid of den volkswil op den voorgrond moeten plaatsen, maar, al blijft men in de minderheid, de macht van de door Christelijke beginselen beheerschte rede of het recht; dat in een gezonde maatschappij GROEN en CALVIJN beiden zoowel democratische als aristocratische geesten kunnen worden genoemd, weshalve men aan zulke benamingen geen *kenmerkende* waarde moet hechten zolang niet eerst precies vaststaat wat daaronder te verstaan zij; dat ten tijde van GROEN de liberale partijen, met behulp van het stelsel van „afstemming der begrootingen om redenen daarbuiten gelegen”, meenden alle regeermacht op de Kamer te mogen overbrengen, omdat de Grondwet dat niet verbood of onmogelijk maakte, maar dat niettemin GROEN deze ontaarding van goede

constitutioneele beginselen, al was zij feitelijk mogelijk, toch als verkeerd en ongeoorloofd zonder ophouden heeft veroordeeld en bestreden.

Geenszins meen ik dat de medewerking of deelneming van het volk aan de publieke zaak moet worden tegengegaan. Steeds heb ik anderen aangeraden — zelf achtte ik mij, hoewel Eerelid van Patrimonium, na de scheuring in 1894 daarvan uitgesloten — de volksvergaderingen te bezoeken, omdat men dáár vaak beter dan in engeren kring met de behoeften van heel het volk bekend wordt en denkbeelden verneemt die van veel gezond verstand getuigen. De moeilijke vraagstukken waarmee de handenarbeid verrichtende bevolking in aanraking komt behooren stelselmatig, liefst ook in overleg met mannen die tot die bevolking behooren of daaruit zijn voortgekomen, te worden bestudeerd; bestreden moet worden de valsche meening dat het verschil van inzicht grootendeels afhangt van persoonlijk of van standsbelang; beleden, dat nog steeds het Evangelie de beste kracht is ter uitbanning van het egoïsme uit alle maatschappelijke klassen; gevoeld, dat de grootste invloed niet altijd verkregen wordt door het bezit van regeermacht, en dat, vermits aan het bezit daarvan zeer groote gevaren verbonden zijn, daarnaar niet steeds met alle macht moet worden gestreefd. Voorts dat, zooals o. a. de langdurige schoolstrijd ons geleerd heeft, onderlinge strijd geenszins belet tot eenheid te komen; dat integendeel, juist omdat in dien strijd elk belang en elk inzicht het best tot zijn recht komt, de onderlinge band veel nauwer en de oplossing veel bevredigender pleegt te zijn na gevoerden strijd, dan na het overhaaste doordrijven door een Veldheer met een welgeordend leger.

Dat het verzet tegen de door Dr. KUYPER na 1894 ingevoerde partijleiding de wezenlijke oorzaak geweest is van de scheuring is voor wie de feiten wil nagaan buiten allen twijfel, en al wat over „conservatisme”, „aristocratie”, „mannen met twee namen en titels”, en andere soortgelijke kenmerken van de C. H. Unie gezegd is berust op fantasie; niemand kan die beweringen met feiten staven. Al is in de Kamer dikwijls verdeeldheid tusschen de leden der C. H. Kamerclub te bespeuren, omdat, ook al is

men het in beginsel eens, bij de nadere uitwerking zwarigheden kunnen ontstaan waar niet allen even gemakkelijk overheen kunnen stappen,¹⁾ toch is meestentijds de partij eensgezind en ook met een stembusprogram²⁾ opgetreden. Alleen vermijdt zij zich beslist uit te spreken over datgene waaromtrent in haar midden nog geen algemeen vaste overtuiging bestaat, ten einde niemand te misleiden; haar program van beginselen is echter meer uitgewerkt dan dat van de A. R. partij. De kiezers die haar steunen behoeven dus geenszins in den blinde te stemmen. Speciaal de bewering als zou de kiesrechtuitbreiding van TAK de oorzaak der scheuring zijn is eene onjuistheid, en blijft, hoe dikwijls ook herhaald, eene onjuistheid.

Maar ik ontveins mij niet dat de gestadige toeneming van de C. H. Unie niet uitsluitend op de hier ontwikkelde bezwaren tegen de leiding van Dr. KUYPER berust. Velen zijn er ook onder de C. H. die, gewend aan wat zij thans andere partijen zien doen, tegen de ondermijning van de beteekenis der Staten-Generaal en het overwoekeren van het partijwezen weinig bezwaar hebben. Er is een geheel ander motief dat hen van de A. R. partij afhoudt, en wel een motief van kerkrechtelijken aard, de gehechtheid aan de Nederlandsch Hervormde Kerk. Op zich zelf beschouwd, is dit motief van aansluiting of terughouding van den meest bedenkelijken aard en tevens totaal ongegrond.

Van bedenkelijken aard, omdat het de *kerkelijke* quaesties overbrengt op het terrein der politiek. Niets bederft èn het kerkelijk leven èn de politiek zoo grondig, als het verbinden van politiek aan kerkelijke vraagstukken; dat deel der wereld, dat om de kerk zich niet bekommert, steunt met het oog op politiek succes de

¹⁾ Men herinnere zich de behandeling der bakkerswet, waartegen ten slotte ook enkele R. K. en A. R. onoverkomelijke bezwaren hadden.

²⁾ Hetgeen daaromtrent staat te lezen in Dr. K.'s A. R. Staatk., II, bl. 16 is onjuist. Bedoeld is misschien een „program van actie”. Mijn bezwaar daartegen in 1913 was niet alleen dat zulk een program m. i. niet veel meer is dan een „sta-in-den-weg” aan gezond landsbestuur, maar nog meer, dat dit program bindend moest zijn voor twee groepen, en dus de eerste stap was om weer de C. H. Unie te brengen onder de leiding van den Veldheer KUYPER. In de praktijk is de volkomen nutteloosheid ervan ook ditmaal gebleken. Het punt waarop het betrekking had kwam zelfs nooit ter sprake.

de kerk, die echter door zoodanigen steun niet hooger maar lager komt te staan. Niets heeft het leven der Gereformeerde kerk in ons land zooveel schade berokkend, als de bevoorrechtiging van die kerk boven alle andere. Niets ook heeft onze ontwikkeling op staatkundig gebied zóó tegengehouden. Verband tusschen godsdienst en politiek versterkt — tusschen kerk en politiek berderft beide. Veel liever zou ik de C. H. Unie totaal zien verdwijnen, dan haar dienstbaar zien maken aan eenig kerkelijk belang.

Totaal ongegrond. Ongetwijfeld heeft Dr. KUYPER, door zijn spelen met „Calvinistisch”, indirect den kerkelijken strijd in de politiek gemengd, — ik kom daarop straks terug — maar nimmer heeft, zoover ik heb kunnen nagaan, zijn *politiek* zich tegen eenige kerk, allerminst tegen de Hervormde Kerk gericht; zelden heb ik een theoloog ontmoet die als *politicus* zich zoo boven *kerkelijke* belangen wist te stellen als Dr. KUYPER, al heeft hij, gelijk zijn recht was, bij benoeming van hoogleeraren hetzelfde stelsel in toepassing gebracht, dat nu eenmaal tengevolge van een slechte wetgeving niet te vermijden, en dan ook op zijn beurt door elken Minister is toegepast. Ik zou trouwens niet weten op welke wijze hier te lande eene politieke partij eenige kerk zou *kunnen* benadeelen. Het is waar dat, inzonderheid bij de verkiezingen, de leden der Gereformeerde kerken veel grooter kracht uitoefenen dan die der Hervormde; maar komt dat niet hiervan, dat eerstgenoemde veel beter het nauw verband tusschen staatkunde en godsdienst beseffen dan vele leden der Hervormde kerk, en ligt het niet op den weg der predikanten hun dit nauwe verband duidelijk te maken? Men behoeft, om dat te doen, zich niet of bij de eene of bij de andere politieke groep aan te sluiten.

In de vorige bladzijden heb ik, naar ik meen op objectieve wijze, en met verwijzing naar controleerbare feiten, de oorzaken der scheiding van 1894 uiteengezet; de geschiedenis na dat tijdstip heeft bewezen, dat diezelfde oorzaken doorgewerkt en tot de tegenwoordige crisis in de A. R. partij geleid hebben.

De Standaard (of Dr. K.) wenscht hereeniging en oplossing der

crisis. Op dit punt ga ik geheel met hem accoord. Ik weet dat er onder mijne politieke vrienden zijn, die het veel genoegelijker vinden dat ieder groepje zijns weegs gaat, en dat men dan door federatie weer aansluiting zoekt. Zekerlijk zou dat kunnen, vooral indien het evenredig kiesstelsel wordt ingevoerd. En het stemt ook geheel overeen met den aard van ons tot het vormen van kleine kringetjes geneigde volk, waarin dan ieder geheel naar eigen inzicht zich kan bewegen. Maar wie eenig besef heeft van den buitengewoon heftigen strijd, thans in geheel de wereld tegen het Christelijke geloof en tegen den invloed van dat geloof op geheel ons maatschappelijk en staatkundig leven gevoerd, wie tevens inzicht heeft in de moeilijkheden waarvoor het Christelijk volksdeel komt te staan en begrip van de beteekenis van *trouwe samenwerking bij de oplossing dier vraagstukken*, zal terstond toegeven dat *onnoodige* scheuring zeer te betreuren is.

Onnoodig is de scheuring, mits in hoofdzaak de toestand die van 1878—1894 bestond hersteld wordt.

In de eerste plaats dus dient de voogdij waaronder thans de A. R. leden der Staten-Generaal en de A. R. Ministers der Kroon staan te worden opgeheven. Trouwens zal de loop der dingen de A. R. partij daartoe wel noodzaken. Het is mogelijk dat men nog altijd wel Kamerleden zal kunnen vinden, die het met hun wettelijke roeping overeen weten te brengen in de Kamer te buigen voor buiten de Kamer genomen partijbesluiten of moties. Maar het schijnt weinig aannemelijk, dat op den duur eerste rangs mannen te vinden zullen zijn, bereid om de moeilijke en verantwoordelijke Regeeringstaak te aanvaarden, wanneer zij gedurende en na beëindiging van die taak zich blootgesteld zien aan kastijding wegens gebrek aan partijdiscipline of deferentie voor den partijleider. Althans indien die partij nog op handhaving van eigen beginsel tegenover dat der Fransche Revolutie gesteld is. Intusschen behoort voortdurende aanraking met de partij behouden te blijven en zelfs te worden bevorderd.

Slechts indien de zelfstandigheid en vrijheid van elk Kamerlid volkomen tot haar recht komen, kan het Kamerlidmaatschap weer een mooie betrekking worden.

Wat zij nu niet is.

In de tweede plaats zal minder met het woord „Calvinistisch” geschermd moeten worden. Hierover nog een kort woord, tot aanvulling van wat ik schreef in de vorige bladzijden (18—25).

„Gereformeerd” is een welomschreven begrip; de Gereformeerden hebben eigen belijdenis, eigen organisatie, eigen historie, eigen leefwijze, eigen levensbeschouwing. Uit die groep is ook het hedendaagsch Gereformeerde volk voortgekomen, dat altijd door is blijven leven, zij 't ook vaak meer in 't verborgen.

Maar het duidt eene kerkelijke groep aan; is eene theologische benaming.¹⁾

Calvinistisch daarentegen is een politiek begrip.¹⁾ De naam is ontleend aan CALVIJN, omdat deze ook op politiek gebied een grooten invloed op het staatkundig leven heeft uitgeoefend. Maar het duidt slechts eene richting aan; niet een staatkundige groep met eigen historie en eigen ontwikkeling, optredende op staatkundig gebied ter invoering van haar politieke inzichten en beginselen. Het Calvinisme heeft zich ontwikkeld door den invloed te ondergaan zelfs van mannen die op sommige punten principieel er tegenover stonden.²⁾ Deze omstandigheid geeft den Neo-Calvinist de vrijheid om al wat hij mooi vindt, b.v. deelneming van geheel het volk aan de verkiezingen, te binden aan den geëerden naam van CALVIJN, en wat hij in CALVIJN wenscht te verbeteren, al raakt dit het hoofdbeginsel van diens systeem, b.v. de verhouding van Kerk en Staat, den naam te geven van „neo”. De gereformeerde hoogleeraren ten tijde onzer Republiek, die zich nauw hielden aan de H. S., en zeker, zoo iemand, op den naam van Calvinist zouden mogen aanspraak maken, hebben intusschen nimmer bij al hun studie ontdekt, dat de leer van CALVIJN, die ook in de Gereformeerde Belijdenis staat geschreven, niet Schriftuurlijk was. Dit pleit niet voor de vastheid van lijn.

Een eigenlijk politiek program heeft „het Calvinisme” niet gehad. De Gereformeerde Hoogleeraren tijdens de Republiek stonden vaak zelfs op hoofdpunten scherp tegenover elkander.

¹⁾ KUYPER, A. R. Staatk., Dl. I, bl. 624 en vlgg.

²⁾ T. z. p. 652 en vlgg., speciaal 667, 680 en vlgg.

Ook heden zijn de Hoogleraren aan de Gereformeerde Vrije Universiteit nog steeds op de zoek naar de „Gereformeerde beginselen op staatkundig gebied”, dus naar de beginselen van het Calvinisme. En de groote mannen in de 16e eeuw, die, de staatkundige denkbeelden van CALVIJN toegedaan, hier te lande de Reformatie hebben bevochten en den grondslag van onzen hedendaagschen Staat hebben gelegd, waren op kerkelijk en godsdienstig gebied vaak denkbeelden toegedaan, welke heden ten dage worden gevonden onder groepen die vijandig staan tegenover al wat rechts is.

Zijn de hedendaagsche Calvinisten uit het oude Calvinisme voortgekomen? Ook dat niet. Ze hebben, volgens Dr. KUYPER, tweehonderd en veertig jaren geslapen, niet, zooals de zoo vaak onderdrukte Gereformeerden, al dien tijd stil en afgezonderd geleefd, wat trouwens voor een politieke partij wel niet gaan zou, doch echt geslapen. Ze zijn toen wakker geworden, niet uit zich zelf, ook niet gewekt door een wakker gebleven waakzamen Calvinist, maar door de mannen van het Réveil, die ze nu echter — wat niet erg dankbaar is — nauwlijks als geestverwanten, in elk geval slechts als slappe geestverwanten erkennen. Eerst hebben ze zich wel geschaard onder hun vaandel: „tegen de Revolutie het Evangelie”, maar dat vaandel blijkt nu voor die ontwaakte keurbende te kleurloos. Voor „het Evangelie” — welks beteekenis door elk onzer uit de H. S., uit de Historie en uit eigen levenservaring kan worden begrepen — moet gelezen „het Calvinisme”, dat slechts door zeer geleerde mensen kan worden bestudeerd, behalve voor zoover het te vinden is in het bekende hoofdstuk van CALVIJN's Institutie, 't welk echter volgens Dr. KUYPER niet volwaardig en eenigszins achterlijk is, omdat CALVIJN, toen hij dat alom bekende werk schreef, nog wat jong was.¹⁾

Dat „Calvinisme” is dan ook een vaag, geenszins vaststaand begrip, althans niet genoegzaam om ons in onzen tijd op politiek gebied tot leidraad te dienen. In realiteit beteekent het in ons land nog steeds Gereformeerd. Een sterk bewijs geeft Dr. KUYPER

¹⁾ Dr. KUYPER, A. R. Staatk., bl. 629.

zelf daarvan. Gelijk men weet stelt de gereformeerde Dr. K., opvolger *jure suo* van GROEN, den man van het Réveil, er grooten prijs op te doen uitkomen, dat ten opzichte van het leerstuk der Uitverkiezing GROEN ten slotte, n.l. op zijn sterfbed, zich tot die leer heeft bekeerd, dus echt-Gereformeerd geworden is.¹⁾ Maar het is Dr. KUYPER te doen om zijn verwantschap met GROEN op politiek gebied. Derhalve verhaalt hij hoe GROEN op dat moment van „het Methodisme” tot het „Calvinisme” is overgegaan;²⁾ dat Calvinisme dat met de Uitverkiezing niets te maken heeft.³⁾ Zoo worden de benamingen, Calvinist en Gereformeerd, al naar gelang de behoefte het meebrengt onwillekeurig dooreengemengd.

Die dooreenmenging is evenwel voor de politieke ontwikkeling van ons volk bedroevend. Zij leidt er toe dat de antirevolutionairen, die onder GROEN VAN PRINSTERER zich, onder het vaandel „tegen de Revolutie het Evangelie”, op een breed terrein hadden geschaard, 't welk *alle* protestantsche richtingen voor zoover deze het Evangelie niet bewust verwerpen of negeeren omvat, en ook de R. C. niet uitsluit, thans zich aandienen onder eene benaming die, onder ons kerkelijk volk, eene bepaalde richting op kerkelijk gebied aanduidt. O zeker! die „Calvinisten” kunnen de zwakkere broeders niet missen, omdat ze niet talrijk genoeg zijn; maar zij zijn toch „de kern”; die zwakkere broeders iets meer, maar niet veel meer dan houthouwers en waterputters. En zoo wordt genoemde partij van lieverlede eene kerkelijke groep van elkaar in de hoogte houdende personen, in plaats van de dragers van het alle Christenen omvattend beginsel: staatkunde en godsdienst zijn niet te scheiden.

Mocht van het nog langer goochelen met die benaming afgezien en teruggekeerd worden tot den toestand van vóór 1894 — dat in 1878 eerst, zij het dan ook voorzichtigheidshalve, een andere weg was ingeslagen, erkent Dr. KUYPER nu zelf,⁴⁾ —

¹⁾ M. i. had GROEN die bekeering niet van noode. Zie Ned. Ged., V, bl. 270. Overigens geloof ik van dat sterfbed-incident weinig.

²⁾ A. R. Staatk., Dl. I, bl. 597.

³⁾ T. z. p. bl. 624 en vlgg.

⁴⁾ T. z. p. blz. 562 en volg., 611, 623, 625. Vooral II, blz. 13.

dan zal ook de C. H. Unie haar neiging om de *kerkelijke* quaesties in de staatkunde te mengen moeten laten varen, en zal her-eeniging mogelijk zijn.

Mocht echter dit niet geschieden, en nog steeds, zij het ook bedektelijk of indirect, kracht worden gezocht in kerkelijke leuzen en in vervanging van een zelfstandige Staten-Generaal en een zelfstandig Kabinet door partijmacht, dan hoop ik dat de C. H. Unie, liever dan zich over te geven, van het staatkundig terrein verdwijne, zij het dan ook met de verzuchting: elk volk hebbe de regeering die het verdient!

Zoo althans is mijne persoonlijke overtuiging, die ik, hoewel daartoe niet door mijne partij gemachtigd, voordat ik het politieke leven verlaat duidelijk wensch uit te spreken.

Ten slotte een enkel woord over mij zelven. In zijn Anti-revolutionaire Staatkunde¹⁾ schrijft Dr. KUYPER over mij: „dat het veelal volstrekt onmogelijk bleek, uit zijn houding in het ééne geval tot zijn houding straks in soortgelijk geval aan te nemen, te concluderen. Ook de persoonlijkheid is een mysterie, en in dat mysterie is zoo vaak voor een zich gelijk blijven geen plaats.” M.a.w.: op mij is geen peil te trekken.

Het is mogelijk; bestrijden durf ik die uitspraak niet, omdat het zoo moeilijk is zich zelven te kennen.

Maar zou het ook mogelijk zijn dat Dr. KUYPER zich telkens te mijwaarts vergist, omdat hij de diagnose van het ziekteverschijnsel in 1894 steeds verkeerd heeft gesteld, en de redenen die ik zelf, ter verklaring waarom ik mij aan zijn leiding heb onttrokken, heb opgegeven, nimmer als de ware oorzaak van onze scheiding heeft willen erkennen, en daarvoor andere van eigen vinding heeft in de plaats gesteld?

Misschien kan ik hem, en ook anderen, in twee woorden den sleutel geven van mijn politieke gedragslijn, althans ter verklaring van sommige verschijnselen.

Ik heb in mijn politiek leven niets begeerd; geen leiderschap bij de verkiezingen, waarvoor ik mij nimmer aangewezen heb

¹⁾ Deel II, blz. 16.

gevoeld; geen volksgunst, die ik, Gode zij dank, steeds op haar juiste waarde heb weten te schatten.

Twee zaken echter zijn mij steeds boven alles ter harte gegaan.

Ten eerste het recht om, onder alle omstandigheden, de waarheid, n.l. datgene wat ik voor waar houd, in 't openbaar te mogen zeggen, hetgeen de vrijheid inhoudt om van gevoelen te veranderen wanneer men van dwaling overtuigd wordt. Tusschen hetgeen ik op politiek terrein thans belijd en datgene wat ik veertig jaren geleden in boekjes en brochures en dagblad-artikelen heb betoogd, tref ik zelden eenig wezenlijk verschil aan; waar ik op hoofdpunten van vroegere meening afging heb ik van die afwijking rekenschap gegeven. Toen ik echter bemerkte dat in sommige kringen die vrijheid om mij in 't openbaar uit te spreken euvel werd geduid, heb ik mij uit die kringen teruggetrokken.

Het tweede dat mij boven alles steeds ter harte is gegaan is de oplossing der schoolquaestie, voor zoover die verwijdering van onrecht betreft, dus het politiek terrein raakt. Daaraan heb ik van 1875 af mijn leven gewijd. Geen oogenblik heb ik dat doel uit het oog verloren. Dit heeft gemaakt, dat ik mij steeds weer aangetrokken gevoelde tot diezelfde kringen, waarvan ik mij om evengenoemde reden moest verwijderen doch die met mij datzelfde doel najaagden.

Ik wenschte steeds, dat het Christenvolk van de scheiding van 1894 zoo weinig mogelijk nadeel zou ondervinden. Daarom heb ik, met mijne politieke vrienden, ook het Kabinet-KUYPER gesteund, even warm als de Kabinetten-MACKAY en HEEMSKERK, en hebben wij ons nooit door de spotternijen van links laten verleiden om met een of andere linksche groep op te treden tegen rechts. Meer dan het recht om eigen meening te mogen hebben en openlijk uit te spreken begeerde noch ik, noch één mijner politieke vrienden. De waarheid stelden wij echter hooger dan de eenheid. Maar voor onderkenning van vriend en vijand deed voor ons nog steeds het shibbôleth van GROEN dienst: hoe denkt gij over het recht der voorstanders van de bijzondere school?

Misschien kan deze opmerking er toe bijdragen om ook in het oog van Dr. KUYPER meer dan ééne schijnbare tegenstrijdigheid in mijn politieke loopbaan te verklaren.

Moge de tijd aanbreken, dat de beide groepen der Nederlandsche antirevolutionairen, beseffende hoe noodig de *samenwerking* van *alle Christenen* is tot behoud en tot ontwikkeling van ons Christelijk volksleven, zich weer vereenigen tot ééne groep. En mocht die wensch niet worden verwezenlijkt, dat dan toch geen van beide groepen ooit het: „twee wegen, één doel” mogen vergeten!
